

Székesfehérvári Szemle

DOLGOZATOK

Székesfehérvár és Fejér megye életéből.

1936.

III-IV.

Dr. Csitáry G. Emil:
Érdekessegek városunk multjából.

Radetzky Jenő:
Adatok a Velencei-tóvidék madártoni viszonyainak ismeretéhez. (Madárkataszter.)

Juhász József:
A Székesfehérváron tartott országgyűlések és koronázások.

Barcsay Amant Zoltán:
Jekelfalussy püspök összehútközése Ferenc Józseffel.

Dr. Polgár Iván:
Tanulság a fehérvári székesegyház megújításából.

Muzeumi értesítő:
MAROSI ARNOLD: Fejérmegyei őskeresztény emlékek és a muzeum Krisztus monogrammköve.

Kisebb közlemények:
MAROSI ARNOLD: Sóskut régészeti adatai. FALLER JENŐ: Római korú kelta sírlelet Inotán. MAROSI ARNOLD: Fejér megye avar sírletei.

FELTÉGYZÉSEK: Őskori kőeszközök Székesfehérvárról. — Bronzkori urnatemető Kálóz-Belmajor területén. — Dilispartli jelenei egy székesfehérvári kémléken. — Középkori oklevelek Székesfehérvárról. — Adatok Székesfehérvár templomairól. — Fejér megye az Archeologiai Értesítőben. — Fejérmegyei keresztény-római ládaveretek.

Hivatalos tudósítások:
A muzeum közgyűjteménnyé nyilvánítása. — Elismerés a muzeumnak. — A Muzeumegyesület szabadelőadásai. — Közgyűlés. — Választmányi ülés.

A FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEHÉRVÁRI MUZEUMEGYESÜLET KIADVÁNYA.
SZÉKESFEHÉRVÁR 1936.

ÁRA 2 P.

SZÉKESFEHÉRVÁRI SZEMLE.

Szerkesztette: **MAROSI ARNOLD**

muzeumi igazgató

és

DORMUTH ÁRPÁD muzeumi titkár.

Kiadásért felelős: **Dr. KEPES JÁNOS**

ügyvezető alelnök.

Bognár utca 3.

A „Székesfehérvári Szemle” kiadásához adományokkal hozzájárultak: Faller Jenő (Várpalota); Egyetemi könyvtár (Debrecen) 3—3 P.; Csokonay Zsigmond (Zirc), Csajághy Szőke Károly (Zámoly) 2—2 P.

A muzeum épületének újjáalakítása az egész esztendőn keresztül tovább folyt, ezért az egyes gyűjtemények átrendezése és belső munkálatok következtében közben-közben el voltak zárva a közönség előtt. Az új épületrész külső és belső kialakítása befejezést nyert, ugyanakkor azonban szükségessé vált a régi épületnek összhangba hozása az újjal, ami városunk kulturális kérdésekben mindig megértő polgármesterének *Dr. Csitáry G. Emil*-nek támogatásával hamarosan valósággá is lett, csupán az udvar nivellálása maradt el a beállott téli időre való tekintettel. Nagy munka volt ez eddig, és hogy ennyire eljuthatót, azt elsősorban Székesfehérvár és Fejér megye törvényhatóságainak volt köszönhető; *Dr. Csitáry G. Emil* polgármesternek, *Dr. Havranek József* alispánnak és mellettük *Dr. Hóman Bálint* vall. és közokt. ü. miniszter úrnak, akik anyagi segítségen kívül mindenkori jóindulatú szellemi támogatásban részesítették az egyesületet az építés gondterhes munkájában. Pénzbeli támogatásukat megköszönve el nem mulaszthatjuk azonban, hogy ki ne fejeznők köszönetünket a város mérnöki hivatalának *Schmidl Ferenc* műszaki tanácsosnak és *Molnár Tibor* építészmérnöknek az új épület terveinek elkészítése és az ellenőrzés munkájának lelkiismeretes elvégzése miatt. Ugyanakkor mélyszéges hálával tartozik a Muzeumegyesület *Dr. Kotsis Iván* műegy. ny. r. tanárnak, aki a régi épületnek modern köntöst adott, és nemcsak az új résszel hozta összhangba, hanem harmonikusan beleillesztette az Országzászló térének „sachlich” épület stílusának egységébe, mindezt pedig a kultura lelkes támogatásaképpen minden anyagi ellenérték nélkül. A belső átrendezés lassú munkája most indult meg és reméljük, hogy tavasszal megújulva ismét folytathatja kulturális ismeretterjesztő munkáját, talán még nagyobb lendülettel mint eddig tette

A Muzeumegyesület tagjainak sorába mindenki felvehető, akit az egyesület titkársága a választmány elé terjeszt. Tagsági díj évi 4 Pengő, intézményeknek, községeknek 12 Pengő. A **tagok** tagsági igazolványt kapnak, mellyel **mindenkori díjtalanul megtekinthetik a muzeum gyűjteményeit.** Évi 2 Pengő hozzájárulással az Egyesület kiadványát a „Székesfehérvári Szemle”-t kapják, mely a város és megye multjáról, a muzeum külső s belső életéről és az egyesület működéséről nyújt bő felvilágosítást.

1. kép.

2. kép.

A muzeum Krisztus-monogrammos oszlopának díszítései lapjai.

3. kép.

Római domborműves kő Dunapenteléről.

4. kép. dr. Sulyok Dénes felv.
Ritkán előforduló 5-ös fészekalj egy kevert típusú sirályfészekben.

5. kép. dr. Sulyok Dénes felv.
Sirályok a levegőben.

Érdekességek városunk multjából.

Dr. Csitáry G. Emil előadása a Muzeumegyesület szabadtanításán.

TÖBB MINT KÉT ÉVSZÁZADOS városházánk átépül, külsőben, belsőben megújul, ami nemcsak módot ad, de szinte kötelességünkké teszi, hogy az emlékezés reflektoraival ravilágítsunk arra a régi közigazgatási életre, amely egykoron az ódon falak között folyt. — Ez az emlékezés mindnyájunk előtt igazolni fogja azt, hogy az élet kis- és nagy problémái, kicsinyes és súlyosan jelentős kérdései változatlan hűséggel kísérik az évszázadok folyamán egymást felváltó, egymás nyomdokába lépő nemzedékeket, csak az egyes korok és szellemi áramlatok szerint különböző formában, súllyal és jelentőséggel lépnek fel s ennek folytán más és más hatóerővel rendelkeznek.

E város, illetve a közigazgatása története is teljes mértékben megerősíti azt, hogy a mult és jelen között nincs, mert soha nem is lehet szakadék, azok szorosán összekapcsolódnak, szerves egésszé válnak és magukban hordják a jövőt.

Az eddig teljesen szétszórt, sajnos nem megfelelően elhelyezett levéltári anyagunknak dr. Juhász Viktor városi főlevéltárnok által végzett rendezése során érdekes, elfakult írások kerültek elő, amikből visszatükröződni látjuk a régi városi életet.

Székesfehérvár — amint mindnyájan tudjuk — az első nagy királyunktól nyerte városi jogát, amire vonatkozólag dr. Hóman Bálint, a nagy történettudós így nyilatkozott: „Székesfehérvár jogának szerepe a magyar történelemben nagyon hasonlít a római jog világtörténelmi szerepéhez. Nekünk magyaroknak Székesfehérvár a városok városa, mert ez az első község, amely város jogot kapott s amelynek joga alapjog lett. — A székesfehérvári jog tehát nagy rangemelés, hatalmas kitüntetés volt, aminek adományozásával a régi királyok községekét és városokat jutalmaztak. Méltán mondhatjuk tehát, hogy Székesfehérvár polgárjoga több, mint bármely más város polgárjoga ebben az országban.“

Ezek szerint Székesfehérvár a magyar városok kiváltságos jogainak forrása volt.

A több mint másfél évszázados törökhódoltság alatt a város ősi joga természetszerűleg elveszett és így az 1688-ban

bekövetkezett felszabadulása után Székesfehérvár részben a katonai parancsnokok önkényét és erőszakoskodását, részben a Budán levő kamarai adminisztráció gyámkodását volt kénytelen szenvedni. De hosszas fáradozás és még több áldozat után, sikerült királyi adománylevelével kieszközlésével ismét visszanyernie ősi kiváltságait.

Ettől kezdve a város újból élhette önkormányzati életét és szervei: a belső tanács, a külső tanács és a választott polgárság útján gyakorolhatta kiváltságos jogkörét.

A belső tanácsnak, tehát a városi törvényszéknek is, feje a főbíró volt, akit az 1689-ben Székesfehérváron járt „kormány-széki bizottság” reánk maradt utasítása szerint a legnagyobb tisztelettel kellett körülvenni, — az ülések alkalmával magasabb helyre kellett ültetni, és legteljesebb csendben kellett meghallgatni, engedélye nélkül az ülésről senkinek sem lehetett távolmaradnia, a későnjövőknek tilos volt az ülésre bemenni és ezzel zavart okozni, a jelenlevőknek pedig nem volt szabad addig eltávoznia, amíg a főbíró fel nem állott és az ülés bezárását kalapjának feltevéseivel nem jelezte. Távozásakor az összes jelenlevőknek az ajtóig sorfalat kellett állaniuk előtte és csak a főbíró után, akkor is életkor szerint, — tehát a legfiatalabb legutoljára, — léphetett ki az ajtón. — A tekintélytisztelet fenntartásának ezt a szigorú módját a főbírók erősen betartották, ami kitűnik Traexler András belsőtanácsbéli esetéből is, aki amint az 1693. május 15-ki jegyzőkönyvből kitűnik, a rend betartás nélkül kelvén fel a bírói asztaltól, a bírói tekintély ellen vétett, tehát széksértést követett el. Veres Pál főbíró csak azért nem járt el ellene, mert a harmincados közbenjárására, a főbírótól nyert engedély alapján alázatosan bocsánatot kért. — Mivel két év múlva Traexler András lett a főbíró, Veres Pál pedig belsőtanácsbéli, elgondolhatjuk, hogy a főbírói tekintély ezután is tökéletesen meg lett védve.

A főbírónak természetszerűleg mindenről kellett tudnia. Nemcsak a városba jövőkről és eltávozókról, a céhekben és gyűléseiken történekről, hanem az egyes családoknál előfordult fontosabb eseményekről és nagyobb vendégeskedésekről is. Különösen szigorúan tartotta a főbíró a korcsmárosokat, akiknek reggelente kimerítő jelentést kellett tenniük az éjszakai kimaradókról és mulatozókról. — Olyan volt a főbíró, mint a jó családapa. A város gondjain felül osztozott az egyes családok örömeiben és szomorúságában is, és keményen vigyázott a reabízottak békés, szolid, harmonikus életére. —

A főbírónak járatosnak kellett lennie a hazai törvényekben, nemkülönben a latin, magyar és német nyelvben. — Mandátuma a XVII. század végétől a XVIII. század közepéig egy évig, majd

ettől az időtől kezdve két évig tartott. — II. József császár reformja szerint már 4 évre választották és mandátuma lejárta után újra lehetett választani. — Eleinte az egész polgárság együttesen választotta és jó ideig a budai adminisztráció, később pedig a királyi helytartótanács erősítette meg állásában. Megválasztása után hivatali esküjét a templomban kellett letennie, de a XVIII. század közepétől az eskütétel már a városházán, — harangzúgás közben — zajlott le. Valószínűleg innen maradt fenn az a szép szokás, hogy a polgármesterválasztás alkalmával az eredmény, tehát az új polgármester nevének kihirdetésekor ma is meghúzzák a székesegyház harangját.

A város főbírája 1787-ig, II. József császár reformjáig egyedül állott a városigazgatás élén. Ebben az évben Kiss György személyében megkapja a város az első polgármesterét s ezzel megkezdődött az önkormányzati tevékenység két főágának, a közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak szétválasztása. — A polgármester került a közigazgatás élére, a főbíró hatásköre pedig korlátozódott a városi törvényszék vezetésére.

A belső tanácsot a főbíró 12 tanácsbélivel együtt alkotta, amint az az 1746. évi adatokból kétségtelenül megállapítható. Gyakran szenátusnak is említik és méltán, hiszen általában öregek voltak a tagjai. A fehérváriak ugyanis csak tapasztalt, vagyonos és tekintélyes férfiakat választottak be tagjai közé, — lehetőleg olyanokat, akik már átestek a választott polgársági és külső tanácstagsági, esetleg a céhmesteri kémpróbán. A fennmaradt adatokból megállapítható, hogy a belső tanácsbéliek legfőbbje tekintélyére féltékeny, rátarti és zárkózott volt, akik inkább hivatalos embereknek, mint egyszerű polgároknak akartak látszani, holott foglalkozásukra túlnyomórészt iparosok és kereskedők voltak.

A törökhódoltság megszűntét követő években a belső tanács szobájának kevés volt a bútorzata, ezen azonban nem szabad csodálkozni, mert amint olvasható, a budai tanácsbéliek is széket vittek magukkal, hogy leülhessenek tanácskozni. — Jó alkalom kínálkozott 1690-ben a bútorzat hiányainak pótlására, amikor is Stottinger Péter asztalost kellett valami szabálytalanság miatt elítélni. — Az ítélet úgy szólott, hogy az asztalos köteles a belső tanács részére egy asztalt, két bőrszéket és két gertyatartót ingyenesen készíteni. — Ne méltóztassék csodálkozni, ha most akaratlanul is sóhajtok. De teljes erővel megrohannak az új városháza bebútorozási gondjai!

A belső tanács tagjai rokonok nem lehettek. Ez összeférhetetlenséget jelentett és szigorúan ügyeltek betartására.

Az övé volt általában a döntő szó, a rendelkezési jog minden kérdésben és bár a külső tanács és a választott polgár-

ság sokszor megkísérelte, ezen a helyzeten a XIX. század első évtizedéig nem sikerült változtatnia. — Olykor vallási ügyekben is intézkedett, pl. kötelezővé tette a vásár- és ünnepnapokon a templombajarást, közimákat rendelt el az elemi csapások és járványos betegségek elhárítására.

Székesfehérvár testületi nemességgel bírt s így képvisel-tethette magát Fejér vármegye rendeinak gyűlésein. — A képviseltetésről ugyancsak a belső tanács gondoskodott és rendszerint két tagját küldötte ki a megyei kis és közgyűlésekre. — Ő állította össze az országgyűlési követek számára a gravami-nális pontokat és látta el a követeket utasítással is.

Igyekezett a legtöbb ügyben azonnal intézkedni, ezért ha valamely ügyben helyszíni szemle tartása vált szükségessé, azt azonnali hatállyal rendelte el s a kiküldöttek visszaérkezésig együtt maradt. Minden ülése két részből állott: nyilvános és zárt ülésből. Amíg az ülés nyilvános volt, azon bárki részt vehetett, sőt a fontosabb ügyek tárgyalására meghívták a külső tanácsot, esetleg a választott polgárságot is. Az is előfordult, hogy az olyan tekintélyesebb és teljesen független polgárok véleményét is meghallgatták, akik egyik szervnek sem voltak tagjai. — Nyilvános ülést követő zárt ülésen azonban csak a belső tanácsbéliek vehettek részt, és arról semminek sem volt szabad kiszivárognia. — A hivatalos titkot tehát szigorúan megőrizték, s annak megszegőjét példásan megbüntették. — Így történt ez 1690-ben is, április 7-én, amikor Ujvári Péter szenátor azért, mert a zárt ülésen történekről valamit elbeszélt, nyilvánosan megfosztották tisztségétől. — A belső tanács széleskörű hatalmának teljes tudatában gyakran igen erélyesen intézkedett. Így pl. 1732-ben felhívta Gróf Czirákyt, hogy a Fehérváron levő düledező házát vagy adja el, vagy építtesse fel. Mivel a gróf nem adott választ, a belső tanács elrendelte a ház hatósági lebontását s e határozatának meglepő gyorsasággal érvényt is szerzett.

A külső tanács tagjainak száma az ügyrend értelmében megegyezett a belső tanács tagjainak számával és tagjait assessor (székülő, ülnök) névvel is emlegetik az egykori irások.

A külső és belső tanács — legtöbb esetben — üzenetvál-tás formájában érintkezett egymással. Az üzenetet a külső tanács vezetője, a szószóló vagy „Vormunder“ adta át, aki tehát mintegy összekötő tisztséget viselt a két tanács között. A szószólót a külső tanács hosszú időn át a maga kebeléből, egyedül választotta, de 1733-ban a választott polgárság protestált ez ellen s ettől kezdve ezt a szervet is bevonták a választásba. A szószólónak külön instrukciója volt, amelyben működési köre meg volt szabva. E szerint, — legfőbb kötelességéeként — ha

a külső tanács valamely ügyben a belső tanácshoz akart fordulni, a kérelmet vagy javaslatot két külsőtanácsbéli kíséretében neki kellett átadnia.

Mivel a belső tanács, — amint mondtam — minden korlátozás nélkül, a legjobb belátása szerint határozott, a szószóló érthetőleg igyekezett a külső tanács álláspontját a legékeksszóloóbban kifejtteni és a meggyőzős minden eszközt igénybe venni, hogy a belső tanácsot megfelelő határozathozatalra tudja bírni. Mert ez esetben tekintélye és pozíciója a külső tanács és a választott polgárok körében természetszerűleg nőtt. Ezért hívták a szószólót egyes helyeken „hivatalos szónok”-nak is.

A német eredetű és rendkívül érdekes feladatkörrel bíró szószólói állás csak 1848-ban szűnt meg, tehát amint láthatjuk, jó ideig a polgármesteri állás mellett is fennállott. Abban az időben tehát közigazgatási szervezetünk közeledett azon külföldi államok hasonló szervezetéhez, ahol a polgármesteri állás teendőit két részre osztottan, részben a hivatásos tisztviselő: mint közigazgatási vezető, részben a polgárság sorából választott, inkább csak reprezentációs feladatokat ellátó polgármester látja el.

A választott polgárság a mai törvényhatósági bizottságnak felelt meg. Létszáma az idők folyamán változást mutat, de a XVIII. század közepe táján a 60-as létszám állandósult, ezért „hatvanosok” néven is szerepeltek. — Mandátumuk leteltekor az új választás előtt a főbíró, a belső és külső tanács közösen válogatták ki a hatvanosok közé beválasztani gondolt polgárokat. Egészen természetes, hogy az akkori idők rendelkezésre álló eszközeivel igyekeztek is azután a kiválasztottak megválasztását irányítani és minden erővel biztosítani. Általában elmondható, hogy a választott polgárság gyűlésein csak javasolt, a belső tanács pedig végérvényesen döntött. A rendelkezésre álló adatok kétségtelenül igazolják, hogy a választott polgárság csak egyszerű eszköze volt a mindenkori belső tanácsnak. Abban a rendelkezőt és parancsolóját látta, tehát eléje alázatos formában, esedező stílusban járult, holott a számban s tekintélyében rejlő erejénél fogva tulajdonképpen irányítania s ellenőriznie kellett volna annak működését. Csodálható-e tehát, hogy a választott polgárok időközönként előterjesztett sérelmei nem igen nyertek orvoslást. Ennek igazolására kivonatossan bemutatom a választott polgárságnak azt a kérelmét, amelyet 1745-ben nyújtott be a belső tanácshoz, több ügy elintézését és sérelmek megszüntetését kérve. Az egyes kérelmek után ismertetem a belső tanács választát, természetszerűleg — ahol szükséges — a mai nyelvre átültetve.

Először kívánja a község, hogy a választott 60 purgerség teljesszámú legyen, mert némelyek elhaltak. — Válasz: Ez a pont megáll. (Arranézve azonban már nem adtak választ, hogy mikor és milyen módon kívánnak intézkedni.)

Másodszor: Minthogy a purgerség már azelőtt is ismerni óhajtotta a privilégiumot és a nemes magisztrátus (vagyis a belső tanács) néhányszor kijelentette, hogy azt ismertetni fogja, azonban ez mindeztideig nem történt meg, ezért tudni óhajtáná a purgerség, hogy mit is foglal magában a privilégium. — Válasz: A magisztrátus kivonatosa kívánja közölni csupán a privilégiumnak a purgerségre vonatkozó részét.

Harmadszor: Minthogy közös szavazattal megválasztottuk a bíró uramat, azért azt kívánjuk, hogy az árvák kasszájának kezeléséről számadást adva, — mondjon le. — Válasz: A bíró úr maga is azon van, hogy attól mielőbb megválhasson.

Negyedszer: Vásárhelyi Pál nótárius tanácsossá választatott, azért óhajtja a purgerség, hogy a nótáriusi hivatalt tegye le. Válasz: Nincs ok arra, hogy letegye a nótáriusságot, mivel több királyi városonál is bevett szokás azt megtartani.

Ötödször: Dalmata József (ügyész volt) uramtól is, mivel a vármegyénél is van hivatala, kívánja a purgerség, hogy valamelyik hivataláról mondjon le. Válasz: Más városoknál is találtnak vármegyebeli szubjektumok és mivel a felséges kommissió is aprobálta, ratifikáltatik.

Apróbb sérelmek élőterjesztése után, kilencedszer: A patikabeli medicináknak tapasztaljuk fölöttébbvaló drágaságát, azért a tekintetes, nemes magisztrátus ne terheltessék avvéggett hasznos diszpozícióit tenni. Válasz: A patika dolgát vizsgálni fogjuk s ha valakit ez alatt sérelem ér, tegyen panaszt.

Tizedszer: Miként más városokban szokásos, itt is szükségesnek tartja a purgerség, hogy mind a malmokhoz, mind a téglakemencékhez gazda rendeltessék, aki gondot viseljen mind a vételre, mind az eladásra és számot adjon mindenről a kamarásnak. — Válasz: Mivel kamarás uram kevés fizetésért eddig is dícséretesen végbevitte ezeket, nem szükséges a haszontalan költségeket szaporítani, ezért megmarad az eddig való gyakorlat.

Kétségtelen tehát, hogy a választott polgárság teljesen tehetetlen volt a minden rendelkezési jogot magának megszerző belső tanáccsal szemben.

A régi közigazgatási szervezet vázlatos megrajzolása során hangsúlyozottan ki kell emelnem, hogy Székesfehérvár lakosságának csak igen csekély része bírt polgárjoggal. 1828-ban pl. 6176 férfi lakost írtak össze a városban s ezek közül csak 930, tehát kb. 15% volt polgár, míg a többi adófizető, zsellér és szolga néven tartatott nyilván.

A város polgárjoga a mohácsi vész előtt az adófizetési és városvédelmezési kötelezettségen kívül alig tartalmazott más terhet, ellenben széleskörű mentességet foglalt magában, mint pl. mentesség a harmincad alól, a helypénz, a hid- és révvám alól, stb.

A törökhódoltság utáni súlyos gazdasági viszonyok következtében már több terhet kellett a polgárnak is viselnie, de még mindig nagy különbség maradt a polgár és a város más lakójának jogállása között. — Csak neki volt aktív és passzív választójoga, ő viselhetett tisztséget, ő űzhetett ipart és kereskedést, az ő ingatlanait tekintették polgári javaknak, stb. stb. Ahhoz, hogy valaki polgárjogot szerezhessen, római katolikus vallásúnak kellett lennie, feddhetlen előélettel kellett bírnia, a 24-ik életévét be kellett töltenie, polgári birtokkal. házzal, földekkel kellett rendelkeznie, a leginkább 4 forintot kitevő taksát meg kellett fizetnie és esküt tenni tartozott, amelyben a királynak hódolatot, a hazának hűséget, a főbírónak engedelmességet kellett fogadnia, egyúttal köteleznie kellett magát a városi terhek viselésére is és csak azután állították ki részére a díszes polgárlevelet. — Csak az nyerhetett polgárjogot, akit mind a belső mind a külső tanács közös akarattal arra méltónak talált. — Megtörtént, hogy a folyamódónak nem adtak polgárjogot annak dacára, hogy előkelő protektorokat mozgatót meg ügyében. Így pl. 1746-ban elutasították Aposztolovics budai szücsmester polgárjog elnyerése iránti kérelmét is, akit maga Grassalkovich herceg, királyi személynök támogatott. — Ha utód nélkül halt el a polgár, ingó és ingatlan javai a városra, mint nemesjogú testületre szállottak át.

Ezek után néhány, feledésbe merült érdekességet óhajtok ismertetni.

A város belső tanácsa 1693-ban, tehát nem sokkal a törökhódoltság alóli felszabadulás után kérelmet intézett XII. Ince pápához, aminek rövid kivonata a következő: »A Lipót császár diadalmas fegyverei által visszafoglalt városnak régi Szent királyaink koronázó és temetkező helyének hatósága és lakossága alázattal borulnak Szentséged lábai elé és kérik, hogy Barnabeisz János Bódogot fehérvári préposti méltóságában megerősíteni kegyeskedjék, aki a Szent István által Szűz Mária tiszteletére emelt koronázó és most romjaiban heverő, valaha fényes bazilikát újjáépíteni szándékozik, hogy ezáltal Isten dicsősége növekedjék és a város boldogemlékű elődeinkhez méltóan, újra felvirágozzék.« A kérelem, aminek előterjesztésében többek között Vörös Pál főbíró, Bende János, Paragh Angrás, Mészeli András, Albert Benedek, Hégy János és Erdéli György belsőtanácsbéliek, tehát magyarok vettek részt, úgy látszik, kedvező eredménnyel járt,

mert 7 év múlva Barnabeisz már mint fehérvári prépost fordulhatott a régi birtokjogot igazoló bizottsághoz, kérve a fehérvári prépostokat régi jogon megillető tized átengedését. Kérelmében bejelentette azt, hogy amennyiben megkapja a tizedet, kötelezi magát a bazilika felépítésére, sőt a királyi kamarának is pénzt juttat a fegyvertár építésére. Sajnos — azonban — kérelmének nem lett eredménye, holott, ha annakidején felépítették volna a romokban levő bazilikát, legalább anyagának széthordása és megsemmisülése akadályoztatott volna meg. Sélyei Nagy Ignác fehérvári püspök is megkísérelte a királyi helytartótanácshoz 1777-ben beadott kérvénye útján Mária Terézia királynőt arra kérni, hogy a bazilika pusztulással és összedüléssel fenyegető megmaradt részét, mint »a nemzet szentséges kincsét« őriztesse meg, azonban a város mérhetetlen kárára ez a kérelem is eredménytelen maradt.

Azt is elmondhatom, hogy csekélységen múltott, hogy a Szent Jobbot nem Székesfehérvár kapta meg Mária Terézia királynőtől. Stiftel János a város bécsi ágense — az ágensekről később beszélni fogok — 1771. augusztus 9-én értesítette a belső tanácsot, hogy Bajzáth püspök Szent István Jobbjával július 15-én indult el Budára, a belső tanács levelét pedig július 20-án, tehát már későn kapta meg, mégis Ófelségének »előterjesztett és tetszett is neki uraságtoknak Szent István iránti tisztelete és buzgósága, de már nem akarja megváltoztatni a Felsőg azokat az ünnepélyes intézkedéseket, amelyeket a Szent Jobbra vonatkozólag már ezideig tett stb., stb.« A levél többi része pedig azt bizonyítja, hogy a fehérvári bazilika romjai között már 1771-ben kutatott a belső tanács Szent Imre herceg holtteste után. Stiftel János ugyanis a következőket írja: »Ami Szent Imre herceg testét illeti, nem kételkedek abban, hog Ófelsége azt uraságtoknak átengedi, ha szerencsájük lesz a szent testnek megtalálásában, mert méltó és igazságos, hogy aki érzi a terhet, érezze az előnyt is és aki nappal és éjjeli fáradozásaikkal és költségeikkel munkálkodtak együtt a szent herceg testének ujrafelkutatásában, ugyanazok annak vigasztalását is érezzék«. — Sajnos azonban sem az akkori, sem a későbbi kutatások nem jártak az annyira óhajtott eredménnyel.

Amint az előadottakból kitűnik, a város a felsőbb hatóságoknál elintézésre váró ügyeit ágensekkel sürgettette, vagy közbenjárásával intéztette el. Erre a módszerre már a XVII. században nagy szüksége volt, amikor a bécsi kancelláriánál ki kellett harcolnia a kiváltságos jogait biztosító, illetve megerősítő kiváltságlevelét. — Ettől az időtől kezdve állandóan van a városnak ágense, aki évente 100—150 forint tiszteletdíjat élvezett, sőt azonfelül diskréció címén minden esztendőben ajándékokat is

kapott. — De voltak olyan nehéz ügyei is a városnak, amiknek Bécsben leendő kedvező elintézésében az ágens sem bízott és erről őszintén beszámolt a belső tanácshoz intézett értesítésében. Ilyen esetekben a belső tanács — költséget nem kímélve — felhatalmazást adott az ágensének, hogy a „nervus rerum gendarum“ segítségével kérjen fel a város nevében egy befolyásos főurat, aki azután rendszerint ismét meg tudta indítani a kátyuba akadt szekér kerekét.

Különös éberséggel őrködtek a városban az erkölcsök felett és már a gyanu is elégséges volt az idegenből városunkba érkezett őrizetbevételére. — Az országos vásárok alkalmával külön figyeltette a belső tanács a gyanúsnak látszó nőket és még azokat is árestomba tetette, akiket ilyenekkel láttak, vagy akik házukban azoknak szállást adtak. Az erkölcstelenség miatt kiszabott szabadságvesztés büntetésen és a megkorbácsoláson kívül az elítélt nőknek még az utcák és utak tisztítása, seprése és a sárnak elhányása is kötelességévé volt téve, sőt hajuk lenyírását sem kerülhették el. — Gyakran található adat arra is, hogy az erkölcstelenség miatt nemcsak a nőre, hanem a férfira is büntetést szabtak, bár utóbbi rendszerint 6—12 forintnyi pénzbüntetés árán megszabadult a szigorú megtorlástól. Ismételt elítéltetés esetén a bűnös nőt szégyenruhába öltözötten állították ki vásár- és ünnepnapokon a templom ajtajába, jobb kezébe égő gyertyát, bal kezébe pedig virgácsot adva, vagy pellengérhez kötve nyilvánosan megszégyenítették őket, végül pedig az „Urféda“ néven ismeretes eskünek letétele után kikorbácsolták őket a város kapuján. (Az Urféda szövege szerint a bűnös megfogadja, hogy megjavul, bosszút nem áll és sohasem tér vissza többé a városba.) Ugyanígy hajtották ki a városból — örökidőre kitiltva — a részegeskedőket, csavargókat, dologkerülőket és a házalókat is.

A diszkrétióról, amit manapság enyhén szólva borraivalónak mondanánk, már korábban említést tettem. Sok királyi és kormányzékai rendelet tiltotta ennek adását és elfogadását, mégis megtaláljuk nyomát a királyi udvari kamara által felülvizsgált 1746. évi kamarási számadásban is. — E szerint Pánitz Pál belső tanácsbéli, akit a Pesten lakó főhadbiztoshoz küldött hivatalosan a magisztrátus, a városunkban akkor állomásozott katonaság élelmezési ügyének megtárgyalására, a főhadbiztosnak a város nevében egy forint 60 denár értékű vadat ajándékozott. Néhány évtizeddel később pedig az országgyűlési követek levéltileg sürgősen kéri a belső tanácsot, hogy küldjön Pozsonyba egy szekér dinnyét, mert egyik fontos városi ügyet illetőleg azzal eredményt lehetne elérni.

A városnak saját borai voltak borpincéiben. Ez a borkész-

let jobbára a minden szőlőtulajdonostól járó bordézmából gyűlt össze, de sokszor felhatalmazást adtak a kamarásnak is, hogy vásároljon össze olcsó borokat a város részére. Minden évnevedben 15 napon át csak maga a város mérhetett bort Székesfehérváron, tehát ezalatt az idő alatt minden más bormérést zárva tartattak. — Hogy mit jelentett ez a városnak, megvilágítja az 1746. évi kamarási számadásnak az a két adata, hogy 2493 forint 67 dénár volt a bormérés évi bevétele, — 2298 forint 85 dénár pedig a város évi személyzeti kiadása. Tehát egyedül a bormérés jövedelme fedezte az illetmények összegét. Fel kell említenem azt is, hogy az egyik esztendőben a városi hivatalokban a délutáni órák alatt 16 font viaszgyertya fogyott el, míg ugyanazon idő alatt a város borpincéiben éppen a kétszeresét, tehát 32 font viaszgyertyát égettek el.

Schossleihner Antal színigazgató 1779-ben néhány előadás tartására kért engedélyt. Mielőtt a belső tanács kiadta volna azt, beszerezte Pestről a kérelmező erkölcsi bizonyítványát, azután óvadékot tétetett le vele annak biztosítására, hogy színészi városunkban hitelt nem vesznek igénybe, hanem mind a lakásukért, mind pedig az ételmezésükért készpénzzel fizetnek.

A bakterek éjjel az órát tartoznak kikiáltani. Aki azonban elaludt, vagy más okból hanyagul teljesítette kötelességét, azt az 1775. évi belsőtanácsi utasítás értelmében 32 pálcaütéssel büntették.

A molnárok a pékek részére csak akkor örölhettek, ha ezek őrlési cédulát hoztak a városi kamarástól. — Ekként akarták ugyanis nyilvánartani azt, hogy ki mennyit örölt és mennyi a molnárok vnamjövödelme. — A rendelkezést megsértő molnárt a belső tanács elrettentő például nyilvánosan megusztatta az egyik csatornában.

A levélpórtó a XVIII. század közepén a vidékre irányított egyszerű levél után 4 krajcár volt. Sok megmaradt levélboríték hátán olvasható a postamesterhez intézett ilyforma kérelem: „ajánlatik a postamester urnak, hogy lehetőleg gyorsan kézbesítse.“ Az akkori postában egyébként nem igen bíztak. Ezt bizonyítja, hogy maga a város is tartott egy alkalmazottat, írásaink szerint: az „Expressus embert“, aki a vidékre szóló bizalmas, hivatalos leveleket kézbesítette, azokra mindjárt választ is hozott és pénzt is szállított.

A város alkalmazottai — nem egy esetben — maguk helyett helyettést is állíthattak. Kolozsvári Mihály városi jegyzőnek pl. 1695-ben engedélyt adott a belső tanács arra, hogy más elfoglaltsága miatt maga helyett helyettést állíthasson és évi 100 imperiálist, (egy imperiálist két rajnai forintban számítottak) kitevő fizetéséből 50 imperiálist ennek átengedjen. —

A fakult irások között nyoma van a protekciónak is. 1749-ben a híres veszprémi püspök: Padányi Biró Márton Chorherr Kristófot városi jegyzői állásra ajánlja a belső tanács jóindulatába. A belső tanács azzal válaszol, hogy a nyomorúságos időkre való tekintettel csak ingyenesen veszi fel a püspök pártfogoltját. Az 1764. évben pedig herceg Grassalkovich királyi személynök Molnár Ferenc nevű pártfogoltját ajánlja az ügyészi állásra. — Nincs azonban nyoma, hogy ennek a protekciónak mi lett az eredménye.

Az 1766. évi belsőtanácsbéli jegyzőkönyv szerint a zsemlye súlyát és árát régi jogszabály alapján, hatóságilag szabták meg s annak árusító helyét a Palotai-kapu melletti piacon, egy vizesárok közelében jelölték ki. — Ha a pékek zsemlyéit ellenőrző piaci bírót állapította meg, hogy azok nem érik el a belső tanács által előírt súlyt, azokat elkobozta és nyomban behányta a vizesárokba. — Csak néhány évig divott azonban az elkobzásnak ez a módja, mert a ferencendi barátok a pocsolyába szánt zsemlyéket alamizsna címén elkérték a belső tanácstól.

Folytathatnám tovább, de az időm sajnos már nagyon is lejárt.

Azok a mozaik szemek, amiket bemutatni bátor voltam, mindenkit meggyőzhettek arról, hogy az álláshalmazás és az ingyenes szellemi munka, — a diszkréció, enyhén szólva: borral való adás — és a közéleti tisztaság, — a részrehajlás és az öszszeférhetetlenség, — a drágaság és a hatóságírmegállapítás, — a tekintélytisztélet, — a protekció, — a választások tisztasága, — az erkölcstelenség, stb., stb. sok esetben tömegeket mozgató jelszóvá vált problémája nemcsak a mi szomorú korunk velejárója, nemcsak erre nyomja rá bélyegét, megvolt az a sokszor emlegetett és irigyelt régi időkben is. Csak az olajméc, a viaszgyertya, a petróleum, a delizsansz és az »expressus ember« korában nem nőhetett, nem terebélyesedhetett olyan nagyra, mint ma.

Az emberiség örök tragikumaként vannak problémák, amik sohasem oldhatók meg. Mint az elpusztíthatatlan hétfejű sárkányok, újból és újból rátörnek az egyes korokra. De hál' Istennek ennek ellentétéként vannak olyan eredmények is, amiket az évszázadok küzdelmes élete és csalódása sem olthat ki.

És ezek az erények, elsősorban mélységes hit és ehhez a minden porszemében megszentelt földhöz való hűséges ragaszkodás képezik zálogát annak, hogy Székesfehérvár polgársága minden problémája és gondja dacára évszázadok egybefonódó, megszakítatlan munkásságával építi a jövőt.

dr. Csitáry G. Emil.

Adatok a Velencei-tóvidék madártani viszonyainak ismeretéhez. (Madárkataszter).

EZT A DOLGOZATOMAT tárgyi okokból két részre osztom: az I. részben az a célom, hogy a régiekre támaszkodva, új általános meglátásokat keressek a tónak és madarainak életében. A II. részben ennek az *első magyar madártani kataszternek* tulajdonképeni részét tárgyalom.

I.

Azok a jóhiszeműleg végrehajtott óriási arányú ármentesítések, amelyek a mult század magyar kultúrmunkásságának egyik főirányát adták, — most utóhatásaikban lemérve, sok tekintetben nem felelnek meg a hozzájuk fűzött várakozásoknak. Még a ma divatos és mindenben uralkodó gazdasági szempont sem találhat hiánytalan kielégülést a lecsapolások eredményeiben. Lehetnek ezek a munkálatok mérnökiileg nagyon szépek, — a lényeg az, hogy az Alföld talajvizrendszerének megváltoztatása következtében hatalmas területek váltak még használhatatlanabbá. Amíg ugyanis a korábbi állapot hal- és vadbősége számtalan embernek adott megélhetést, — most ezek a területek hallgatók és némák a szik fehér izzásában.

De ahogyan a gazdasági érdekek nem nyertek el mindent, — úgy a tudományos törekvések csaknem mindent elvesztettek az *őstermészetnek* és a *kulturának* ebben a halálos birkózásában. Amennyire az idejében végzett népeleti, természettudományi és egyéb kutatásokból kiviláglik, itt egy merőben ősi világ sülyedt el visszavonhatatlanul, ma már romantikusnak látszó ősfoglalkozású és ősi veretű halászó magyarsággal s egy felmérhetetlen becsú vizimadárvilággal együtt.

Mivel ezeket a tényeket megmásítani nem lehet, a különböző irányú tudományos kutatások olyan területeket vettek célba, amelyek valamely oknál fogva, többé-kevésbé megőrizték eredeti állapotukat. Itt elsősorban a megmaradt *tóvidékek* és a velük kapcsolatos madártani irányú vizsgálódások fognak érdekelni

bennünket. E tóvidékek közül jelentőségében egyre emelkedik a magyar ornitológiai kutatások klasszikus területe: a *Velencei-tóvidék*.

De tévedés volna azt hinni, hogy a Velencei-tóvidék jelentősége kizárólag ilyen relatív értelemben tudott megnőni. A tóvidék földrajzi helyzeténél fogva mindig is önálló életet élt és történetileg is végigkísérhető szerves társadalmának és nagyságának váltakozása. Ennek részletezése most nem célom. Ami azonban a mai magyar tóságoknak (Kisbalaton, Fertő, Hanság, Velencei-tó stb.) *közös jelentőséget* ad, az már a lecsapolások következménye.

Mert az élőlények és a víz ősi soron rokonok. Ahol az ember és állat a vizet elvesztette, ott egyúttal az ősi életforma is veszendőbe ment. Ahol azonban ma még nagyobb egységben van meg a víz, ott észrevehető, hogy a víz jelenléte valahogy megőrzi az ősi állapotokat. Tudjuk hogy a tó hátán élő magyarság életmegnyilvánulásainak ősi szabásánál fogva néprajzilag ma is legérdekesebb rétege népünknek. A madaraknál sem vagyunk másképen! *A madarak társadalmában is a víziszárnyasok képviselik az ősi testalkatot és életformát.* A vízi madaraknál nincs meg az alkalmazkodásnak az a képessége, amellyel más fajok — a kultúrfajok — lassan-lassan átváltják magukat a változott viszonyokhoz. Ha nincs víz, eltűnik a madár. Hogy hová? Egyenlőre átcsoportosul más vidékre. Ilyenkor lép ki egy-egy ország madárfaunájából. Hazánkban ez az eset sokszorosan megtörtént. A különféle *hattyuk, gődények, darvak* több más társukkal együtt még nem is olyan régen, fészkeltek Magyarországon, de a lecsapolt ősmocsarakkal együtt örökre eltűntek.

A mai magyar tóvidékeknek tehát madártani szempontból az a jelentőségük, hogy a lecsapolások révén hontalanná lett hajdani gazdag madárvilágunk romjainak *menedéket* nyújtanak. És ebből a szempontból a Velencei-tóvidék valósággal magasabbrendű kultúrmisszió teljesítésére hivatott. Mert ma már nemcsak az ármentesített területek nagysága, hanem a természeti emlékek kihatított ősterületek — *rezervátumok* — száma is fémjelzi az egyes országok kultúráját.

A Velencei-tóvidék ma még nem védett terület, bár voltak és vannak e téren pártfogói. A múltban még kevésbé volt az. Van azonban a Velencei-tóságnak egy hatalmas védője: maga a tó. Halban és vízi vadban való bősége, valamint tekintélyes és jóminőségű nádtermése mindig leszerelte a teljes lecsapolására irányuló törekvéseket. A Velencei-tó létezése tehát a mindennél erősebb gazdasági érdekeken nyugszik, amelyeket hathatósan egészítenek ki a balneológiai törekvések és a magasabb kultúra

ismérvét hordozó régészeti, néprajzi, vízrajzi és madártani kutatások szükségessége.

Nem mintha például az ornitológiai buvárokodásokban eddig is hiány lett volna. De a viszonyok élnek és így változásoknak vannak alávetve, amelyeket időnkint rögzíteni kell. Ezért vált időszerűvé a Velencei-tóvidék új *madártani felvétele (kataszter)*, amely párhuzamosan halad a Székesfehérvári Múzeumnak a tó környékére vonatkozó régészeti, néprajzi vizsgálataival, valamint más intézetek és egyesületek balneologiai, hidrográfiai, geologiai stb. kutatásaival.

* * *

Már elől említettem, hogy a Velencei-tóvidék a magyar madártani vizsgálódások klasszikus területe. További fejtegetéseim most már ezen a síkon fognak mozogni. Vázlatosan a *historiát* is célszerűnek látszik egybeállítanom a *rendelkezésemre álló* irodalmi adatok alapján. — Talán az első, aki a Velencei-tavat ornitológus szemmel nézte, *Grossinger B. J.* volt, az első magyar összefoglaló madártan szerzője. Ő így ír: „Midőn 1754-ben körüljártam a pákozdi, mások által velenceinek, vagy Kis-Balatonnak nevezett tavat, nem csekély csodálkozással néztem a madárfajokat, amelyek szeptemberben ott éltek. *Volt ott 100.000 madár is!* Különféle récék, ludak, hattyúk, búvárok, kanalas gémekek, gödények, sirályok, buvárrécek, szárcsák, a parton pedig gémekek, darvak, székicsérek, szalonkák, bibickek.“

Grossinger után hosszú űr következett, amely alatt csak térképezők és később néhány madárpreparátor (az osztrák *id. Hodek és Natterer*, a székesfehérvári *Szikla Gábor*) járt itt.

Ezután következett *Chernel István* korszakalkotó fellépése a XIX. század utolsó két évtizedében. A nagy magyar ornitológus-triász (Herman—Chernel—Madarász) tagja volt s élete főművének: „*Magyarország Madarai*“ c. munkájának különösen a vízi és nádi madarakra vonatkozó adatait és ismereteit jelentős mértékben a Velencei-tóvidéken szerezte meg. Éveket töltött Velencén bőkezű rokonainál, a *Meszleny*-családnál és szakadatlanul a tavat járva, gyűjtötte megfigyeléseit. Ő és *Herman Ottó* hozták le 1891. májusában a budapesti második nemzetközi ornitológiai kongresszus egy díszes csoportját (*Homeyer, lovag Tschusi, Othmar Reiser stb.*), akik a tavat bevezették a *világirdalomba*. Az egyik résztvevő, a bécsi *Josef Talsky*, később megemlékezett erről a velencei kirándulásról. Rövid leírása azonban műkedvelő jellegű; inkább érzelmi és hangulati benyomások vezérlik.

Abból az iskolából, amelyet Chernel István teremtett velencei-tavi működésével, a XX. század elején kitűnő új erők nőttek ki.

Az egyik a fejérmegyei *kenessei Kenessey László*, aki *Károly János*: „*Fehérvármegye története*“ című hatalmas munkájának a Velencei-tóra vonatkozó madártani leírását állította össze. Mivel adatainál nem mindig alkalmazott kritikát, leírása szakszempontról veszít értékéből. Így például szerinte a „gojzer“ fészkel a tó környékén, mert júniusban „vezetgeti fiait.“ Ez a közvetett bizonyíték azonban nem állja ki a tudományos kritikát. *A nagy póling (Numenius arquatus. L.) hazánkban való fészkelésének első tudományos bebizonyítása a másik fejérmegyei kutatónak, Radetzky Dezsőnek sikerült a fejérmegyei Sárréten 1928-ban.* Szintén sokat foglalkozott a Velencei-tóvidékkel. Az a 30 esztendő, amelyet a tónak áldozott, annak jelenlegi legjobb ismerőjévé tette. Az ő érdeme, hogy a *Magyar Ornithologusok Szövetsége* madártani megfigyelőállomást létesített *Dinnyésen*, a tó madáréletének gyűjtőpontjában. Innen végezte újabb megfigyeléseit, amelyek a madárállományban beálló változásokra és az oológiai viszonyokra vonatkoznak. Az ő gondolata volt, hogy a jelenlegi magyar madárállományt madárkataszterekben kell fel dolgozni, amelyet a Velencei-tóvidék esetében útmutatásai alapján, kutatásaiban 15 év óta társa — szerény személyem — közöl ennek a dolgozatnak alakjában.

A tó ornitológiai irányú történetéhez tartoznak még a *Magyar Királyi Madártani Intézet* és a *Magyar Ornithologusok Szövetsége* munkatársainak, valamint a különféle nemzetek tudós képviselőinek kiszállásai és gyűjtései. Mindezen kutatások alapján a múltban néhány fontos faunisztikai, fenológiai és oológiai probléma is eldőlt a Velencei-tóvidéken. Hogy néhány esetet kiragadjak: a *káspi csér* (*Sterna caspia*. Pall) egyetlen magyarországi példányát itt lőtték 1889 ápr. 28-án. Itt találták meg a *kékcőrű réce* (*Erisimatura leucocephala*. Scop.) és a *csíkosfejű nádiposzáta* (*Acrocephalus aquaticus*. Gm.) *első magyar* fészkeljait is.

Áttérve a tó jelenlegi madártani viszonyainak ismertetésére, előzőleg bemutatom azt az általános felosztást, amely megfelel a természeti viszonyoknak és a tóra vonatkozó további ornitológiai kutatások *módszeres* egységeiül szolgálhat.

Eszerint a Velencei-tóvidék fogalma alá a következő hármas élettér-egység tartozik: 1) maga a *tulajdonképeni tó*, 2) a *Nádas-tó*, vagy „*alsó förtő*“, amellyel a Velencei-tó 1861 előtt még összefüggésben volt, 3) a tavat az északkeleti oldal kivételével körülölelő *rétségek*.

Ez a hármas tagolás önként adódik a térszin, a növényzet és a faunák jellegének különbözőségéből. A térszin szempontjából ugyanis három nivót lehet megkülönböztetni: a tó körüli rétségek szintjét, amely délen kapcsolódik a Nádas-tó medre

által képviselt alacsonyabb szinthez, végül a legalsóbb nivó magának a Velencei-tónak fenékszine, mint a pannón-föld pliocén táblaságának egyik süllyedésterülete. Ez a hármas szint a vizezoslás különbözőségénél fogva egymástól többé-kevésbé eltérő növény és állatvilág kialakulására vezetett s így a Velencei-tóvidék e hármas életterületét *tájéki* értelemben is jól jellemzi. Mindamellet a hármas terület *bioszociológiailag* egymást kiegészíti s egy magasabbrendű egységet alkot, amelynek ősi tájtypus-jellege élesen domborodik ki a *Velencei-hegység* és a *Mezőföld* által alkotott tágabb környezetből.

Talán nem is kell említenem, hogy egyetemes jelentőségénél fogva a Velencei-tóvidék legfontosabb egysége maga a *tulajdonképeni tó*. Ez a remek madártani terület minden szakembernek teljes elismerését vivta ki, nem szólva az amatőrök szent túzásairól.

Madártani szempontból a tó két részre oszlik: délnyugati és északkeleti részre, melyek a továbbiakban helyi elnevezéssel *pákozdi sarok* (D. Ny.), illetve *velencei sarok* (É. K.) néven fog-nak szerepelni. Ennek a felosztásnak alapját a két pólus víz-összetételének kémiailag eltérő volta adja, amely a vegetáció mértékében tájképilag is szembetűnik. A víz összetételére nézve pontos kimutatások jelentek meg, amelyeknek csak végső eredménye érdekel jelenleg bennünket, ez pedig az, hogy a velencei sarok *inkább kénes* és oxigénben szegény, a pákozdi sarok meg *inkább vasas* és oxigéndús. Első sorban ez az adottság szabja meg az ornitológiailag is oly fontos *nádnak* és a hozzá asszociálódott növénytársaságoknak kiterjedését s innen van, hogy a két sarok egymástól teljesen különböző két *életteret* nyújt a madarak számára.

A pákozdi sarokban, amely az irodalomban a nem mindig helyes „*Dinnyés*“ helymegjelölés alatt szerepel, a nádas kb. a tó $\frac{1}{4}$ -ét elfoglaló összefüggő egészet alkot és a legvadabb „csuhis“ ingó láp hazája. Itt vannak a legalkalmasabb fészkelő helyek és a legjobb buvóhelyek. Itt fészkelnek a különféle gémekek, a ludak, szárcsák, no és az énekesek népes családjai. Úgyhogy az egyedek és fajok számát tekintve, a pákozdi sarok felülmulja a velenceit, ahol kevés faj nagy individuumszámban él. (Sirályok, vöcskök.) Ennek az egyenlőtlen helyzetnek okait vizsgálva, az a megállapítás szűrődhetik le, hogy — legalább is a Velencei-tó esetében — *valamely madárfajnak egy bizonyos területen való megtelepedésében nem a táplálék közelléte, vagy a vízállás magas volta, hanem a fészkelésre technikailag és környezetileg alkalmas hely a döntő*. A tápláló területek mindkét saroktól egyformán messzebb vannak, mégis a pákozdi sarok gazdagabb életű, mert fejlettebb a növényvilág s így jobbak a fészekalkalmatosságok. Mert a madár

élethelye (biotop) nem egyesítheti az összes életfeltételeket — szűkebb helyen. Ez túljó volna. Azonban a madárnak a maga nagy mozgékonyásával módjában áll *biotopját* addig kiterjeszteni, hogy egyéni és fajfenntartó törekvései kárt ne szenvedjenek. Ha tehát a fészkelési hely megfelel az illető madárfajnak, sőt az esetleg speciálisan kialakult „*fészkelési gyakorlat*“-nak, akkor mindegy, hogy a táplálótérület milyen messze van.

Ezt a megállapítást legjobban a sirályok és gémeek élete igazolja a Velencei-tavon. Ha például a sirályok, — amelyek évtizedek óta csak a velencei sarokban élnek — pusztán arra az élelemre számíthatnának, amelyet a sirálytelep közel-környezete nyújthat, már kipusztultak volna itt. Ezzel szemben tény, hogy szerte az *egész tóság* területén kóborolnak, keresgélnek és még a székesfehérvári *Sóstóra* is eljutnak (kb. 11 km. D. Ny.). A gémeek is nagy utat tesznek meg azért, hogy a pákozdi sarokban levő *kolóniájuktól* délre (5—6 km.) elterülő *Nádas tóra* járnak táplálkozni. Mindezek ellenére mindkét csoport erősen ragaszkodik fészkelési helyéhez annak jeléül, hogy életberendezésüket *megoldottnak* tekintik ilyen formában is. Ami viszont nem volna lehetséges a már hangoztatott bioszociológiai egy-ség nélkül.

Bár az előbbieken már érintettem a velencei sarkot, most külön is foglalkozom vele, felosztásom szerint a tő második életerével. Tudjuk már, hogy a víz itt a nádra kedvezőtlen: kén-tartalmú s így ennek a résznek tájképe és benépesülése más jellegű. A *pusztuló nádas világa ez*. Nád itt is nagy területen él, de zártsága felbomlott, kisebb-nagyobb foltokat alkot, amelyek sajátságosan kerekded formájúak. Ez a pusztuló nádvilág évtizedek óta klasszikus fészkelő telepe a tó nevezetességeinek: a a sirályoknak. A sirálytelep, mint mágnes vonzza a maga körébe a vöcsköket, barna rétihéjakat. A vöcskők bíznak a hangos sirálynép védelmező erejében, azért vegyülnek itt el saját telepeket alkotva a telepben. A ragadozó barna réti héja pedig felsőbb- és alsóbbrendű gerinces társaival mindkét csoport tojásaiból, fiókáiból óriási sápot húz. Mivel a vöcskők és héják fészkelési igénye nem különleges, itt tanyázásuk a védelem hi-tében, illetve a ragadozó életmódban kielégítő magyarázatot lel. Más a helyzet a sirályoknál, ez „*elsődleges*“ csoportnál. Rájuk nézve a vöcskők közömbösek, de a héják károsak. Mégis évti-zedek óta a velencei sarokban van kolóniájuk. Vajjon miért?! Megpróbálok megokolni.

Az ok összefügg a pusztuló nád *megjelenési formájával* és a rajta kialakult *fészkelési technikával*. A nád pusztulásában ugyanis több fokozatot lehet megkülönböztetni. Már az utolsó fokozat egyi-ke, amikor a nád olyan csenevész, hogy a vízszin fölé mind-

össze néhány deciméternyire nő. Ezt télen nem érdemes levágni. A tavaszi szelek a nádvágásból maradt törmeléket a víz felületén magukkal sodorják addig, míg a fésűmódra kiálló cse-nevész nád, mint egy szűrő fel nem fogja a hordalékot. Így ezek nagy területeken felhalmozódnak. A régi nád levágva, — az új nád még seholl! — amikor a sirályok április közepe felé már fészkelni kezdenek. Egy kis védelem is kell, biztos alap is kell. Ezt *jelenleg* az egész tavon csak itt, a törmelékes pusztuló nád adhatja meg. *Tehát itt fészkelnek.*

Fészkelési gyakorlatuk is ezekkel az adottságokkal számol s így eltér az irodalomban szélteben elterjedt általánosító leírástól, amely szerint „a nádat egyes helyeken letördeli, a víz fölé hajtogatja s erre száraz nádszálakból kúpalakú fészket épít.“ *A Velencei-tóra vonatkozólag ez nem áll.* Itt a helyzet az, hogy a cse-nevész nád árnyékában meghuzódva, a nádtörmeléket fészkeké képezi ki, kor és képesség szerint különböző tetszetőséggel. Természetesen ez csak korai, *tipusos* fészkeknél van így, a későbbiek egyénileg és a szükséghez képest *kevert* technikával készülnek.

Amire a sirályok fészkelésével kapcsolatban még rá kell mutatnom, az a *vízállás* kérdése. Egy madártani író találóan világít rá, hogy a magas vízállás — ellentétben a közfelfogással — nem kedvező a madárvilágra. A vízállás növekedése ugyanis el-tűnteti a vízből kiálló fészkelőfelületek nagy részét s ezáltal a fészkelést azon a helyen és abban az évben lehetetlenné teszi. A Velencei-tavon is többször előáll ez a helyzet s ez egyik oka a sirálytelep feltagolódásának, valamint a fészkelés helyében mutatkozó évenkénti ingadozásnak.

A Velencei-tónak ez a két, részletesebben jellemzett élet-tere — a pákozdi és velencei sarok — között terül el a tó legnagyobb része, amely azonban madártani szempontból külön jellegzetességet nem mutat. A nagy tisztásoknak ez a vidéke a bukó-, úszó madarak, valamint a mindig nagy számban jelenlévő idegen szárnyasok nappali tartózkodó helye és vadászterülete. A két sarokkal hosszú *nádsávok* kapcsolják össze, ezek inkább a *Velencei-hegység* felőli tóvonalat kísérik. Tájékpíleg új és friss ez a sajátos szépségű tókép. Ezzel a megállapítással egyúttal el is hagyjuk a Velencei-tóvidék *hármás életterületének* leggazdagabbját, a tulajdonképeni tavat.

Már a gémelek táplálkozási viszonyainál említettem a Nádas tavat, helyi néven „*alsó förtő*“-t, amely a Velencei-tóvidék második egysége. Ennek jelentőségét abban látom, hogy még mindig tekintélyes kiterjedésével és buja növényzetével a Velencei-tó *előszállásának* tekinthető, másrészt különösen a már említett gémelek, azonkívül a kacsák és ritka fajú vízimadarak tápláló területe.

A vadászatok idején pedig a nagy tóról sikeresen elmenekült szárnyasok százai találnak itt jó buvóhelyre. Azzal kapcsolatban pedig, hogy a *Budapest—balatoni* új műút a tóhoz tartozó déli és délnyugati rétségeket átszeli, az új és zavaró helyzet elé állított rétségi lakók — különösen cankók, bibicek, sárga billegetők — a védettebb Nádas-tó környékére települtek át. Kár viszont, hogy a fészkek itt a disznócsordák túrásaitól, a madarak pedig *kis kaliberű* vadászok lögyakorlataitól sokat szenvednek. Jelentősége azonban madártani szempontból emelkedik, mert túlélve egy kevésbé sikerült lecsapolás (1892.) *teherátvitelét* — mocsarasodni kezd s így újra ösztönzést ad eléggé úgysem ismert madárvilágának kutatására.

A Nádas-tó, amely 1861 előtt még összefüggött a Velencei tóval, még ma is erős kapcsolatot tart fenn a Velencei-tóval. A két rokon tófelület e bioszociológiai kapcsolataiban rejlő energiáira nagy szüksége van a Velencei-tóvidék harmadik nagy életszinterének, a tavat ölelő *régi világnak*. A kaszálóknak, posványoknak, szántóföldeknek, legelőknak, — árkoknak, hidaknak, tanyáknak, parcelláknak, — vasutaknak, műutaknak és községeknek színes és sokrétű világa ez. Természetes hogy jelenleg ez a terület képviseli a legerősebb *surlódási felületet* a kultúra és az eredeti állapot között. Itt látjuk a legnagyobb ellentétet: rohanó autótól meg nem ijedő pajzsos cankók, gólyák, bibicek, sirályok, ludak, récék békés nyári legelését. De ez csak látszat! *Fészkelésre* egyre kevesebb faj marad vissza ezen a területen. Szerencsére, a jó öreg „alsó förtő“ és a Velencei-tó még otthont nyújthat a menekülőknak. Helyüket a *kultúrfajok* (hantmadár, barázdabillegető, búbos pacsirta stb.) veszik át.

* * *

A Velencei-tóvidékről eddig elmondottak általános keretét alkották a *tulajdonképeni madárkataszternek*, amelynek értelme az ezután következőkből még jobban kiviláglik.

II.

A Velencei-tóvidék hármaskörű területének gócpontjában áll őrt a Magyar Ornithológusok Szövetsége „*gróf Klebelsberg Kunó*“ madárvártája. Az innen kiinduló megfigyelésekből és vizsgálatokból kitűnt, hogy a Velencei-tóvidék madárállományában olyan *eltolódások* következtek be, amelyek a Velencei-tóvidék régebbi irodalmában lefektetett helyzetet *ma már* nem fedik. Így pl. jelenleg nem honos itt a *székicsér* (*Glareola pratincola*. L.), *kékcsőrű réce* (*Erismatura leucocephala*. Scop.), *vörösnyakú vöcsök* (*Podiceps griseigena*. Bodd.), — viszont a

nagy kócsag (*Egretta alba*. L.) megtelepedett 1936-ban. Ezeket a faunisztikai mozgólódásokat kísérik az állományban beálló nagy változások. Nincs itt már 10.000 sirály, megszámlálhatatlan szárcsa és különösen vöcskők száma ijesztően fogy, — viszont a kisebb nádi énekesek hatalmasan előretörték.

Ezek a tapasztalatok tették szükségessé a Velencei-tóvidéken fészkelők madártani felvételét, amely egyúttal kísérlet és minta az egész ország mai madártani viszonyainak lerögzítésére. *A munkarend a következő: adva van egy jellegzetes tájegység, mondjuk a Bakony, Vértes, Mezőföld, Hanyáság, a pest-megyei homok és szikvilág stb. Kutatni ezeken a helyeken a biztos fészkelők megközelítő számát és pontosabb helyét, egybevetve a megfelelő irodalommal, a fellelhető vagy vonatkozó madár- és tojásgyűjteményekkel. Megrajzolni az illető vidék ornitológiai vonatkozású történetét és az egészet általános összefoglaló helyi képbe illeszteni.* Idővel, ha ezek a madárkataszterek elkészülnének, előtűnik lenne az egész ország mai madártani alkata a tájakban. Az összehasonlító vizsgálatok folyamán esetleg nagyon fontos és eddig fel nem ismert törvényszerűségek válnának nyilvánvalóvá, amelyek egyes körülményekre idejében felhívnák figyelmünket. A jövő kutatói pedig nem állanának sokszor olyan tanácstalanul, mint az a hősi nemzedék, amely a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve, oly fáradtsággal tudta csak a hiányos adatokból felépíteni a tudományos magyar ornitológiát.

Ez volna tehát általában a *madárkataszter értelme és célja*. Most pedig következék a tulajdonképeni kataszter, amelyet *ezuton vezeték be a magyar madártani irodalomba*. Radetzky Dezső — édesapám — 30 éves ornitológiai tapasztalatai és hatalmas tojásgyűjteményének tárháza volt útmutatóm és forrássom, amelyhez a magam részéről a lehetségszabta irodalmi kutatásokkal és 15 ornitológiai esztendő igyekezetével járulok.

A neveknél a kettős nomenklaturát használom, zárójelben a magyar névvel. Így megértetem magam a szakemberekkel is, de még fokozottabban közönségünk madárkedvelő autodidakta rétegével.

Az utolsó öt év (1931—1936) átlagát véve alapul, a jelen időkben a Velencei-tóvidék hármás életterületén megközelítő számbecslés szerint a különböző helyeken a következő fajok fészkelnek :

1. *Podiceps cristatus*. L Szórványosan az egész tavon fészkel, de különösen a már említett (Búbos vöcsök.) körülmények között a velencei sarokban levő sirálytelep közelében. Átvonuláskor számuk megkétszereződik. Az itt maradt fészkelők száma 50—60 pár.

2. *Podiceps nigricollis*. Brehm. A tavon régebben elég gyakori volt, számuk mostanában (Feketenyakú vöcsök.) évről-évre fogy. Chernel István, aki a tavat a *vöcskők locus classicusának* nevezte az akkori állapotok szerint, most ugyancsak csodálkozhatna. Az ittmaradt költőpárok száma átlagosan 15 párba tehető, amelyek szintén a velencei sarok sirályfészkei között helyeződnek el. Vonuláskor 100–150 darabot is megfigyelhetünk.

3. *Podiceps nigricans*. Scop. Vonulás alkalmával elég gyakori. (Kis vöcsök.) Mindenütt előbukkan ez a „*gom-bóc bujár*“. Fészkelésre a sekélyebb vizű tórészeket keresi fel, így a *sukorói* zombékos részeket mintegy 10–12 párban.

4. *Larus ridibundus*. L. A legnagyobb tömegben előforduló (Dankasirály.) fészkelő a Velencei-tavon. A fészkelő párok száma 400–500 körül van. Az I. részben már elmondottakhoz itt annyit teszünk hozzá, hogy jelenleg 5–6 kolóniában csoportosulnak és csak a velencei sarokban fészkelnek, míg más években *Gárdony* község magasságában is volt telepük, sőt volt rá eset, hogy a Nádas-tavon is volt 1–2 kisebb kolóniájuk. Számuk ingadozó. Néha ijesztően sok, máskor megdöbbentően kevés. Ezt mindenesetre a vonulást kísérő időjárás is szabályozhatja.

5. *Hydrochelidon nigra*. L. Elég közönséges és minden évben (Kormos szerkő) fészkelő faj a Velencei-tavon. Ott, ahol a vihar a kákát gyökerestül forgatja fel és hajtja a nagy tisztások szélére, ezeken a helyeken megtalálhatjuk fészket. Sokszor a „*hajó*“ csapások veszélyeztetett utaira is rakja fészket. A fészkelők száma 80–100 pár lehet.

6. *Nyroca ferina*. L. Számuk fogyóban van. Fészkelésre alig (Barátréce.) 1–2 pár marad vissza a tó melléki kaszálókban.

7. *Nyroca ferruginea*. Gm. Ez a legelterjedtebb récefaj a vidéken. Szórványosan mindenütt fészkel a tavon. Hozzávetőlegesen 50–60 párban.

8. *Anas boschas*. L. Ez a faj évről-évre fogy. A fészkelés (Tökésréce.) alkalmával alig találkozunk vele. Az itt fészkelők számát 8–10 párba becsülhetjük.

9. *Anas strepera*. L. Elég ritka jelenség a tavon, de 8–10 (Kendermagos réce.) párban bizonyára fészkel, a tó melletti kaszálókban is.

10. *Anas querquedula*. L. A vonulásban igen gyakori, de (Böjti réce.) fészkelésre alig néhány pár marad vissza a tó melléki kaszálókban.

11. *Anser ferus*. Bechst. Magyarországon már kevés helyen (Nyári lud.) fészkel s így a tó nevezetessége.

Itt a fészkelők száma (40—50 pár) gyarapodik annak ellenére, hogy fészkeiket fosztogatják és a kis libákat összefogdossák. Azok sorába tartozik, amelyekért érdemes a pákozdi és velencei sarkot *védelett területté* nyilvánítani, amint ezt *Radetzky Dezső* a tó térképén megrajzolta. Fészkelő helyük a pákozdi sarok.

12. *Vanellus capella. Schaeff.* Vonulás alkalmával nagy tömegben mutatkozik, de sajnos a legújabbban történt csatornamélyítések annyira leszippantják a mocsaras réteket, hogy számuk ennek következtében is ijesztően fogy. Az új műút az utolsó párokat is elzavarja arról a sávról, amely a tó déli vonala és a „Déli Vasút“ pályatestje között terül el. Újabbban megtaláltuk őket a *Pákozdi* felé vezető út rétségein, a leégett nádgyár környékén. Számuk általánosan 15 fészkelő pár lehet.

13. *Totanus calidris. L.* Ennek sorsa hasonló az előbbiéhez, (Vöröslábú cankó.) de még kényesebb madár lévén, alig 5—6 párban fészkel a rétségeken.

14. *Gallinago gallinaria. O. F. Müll.* Vonuláskor a többi (Középső sárszalonka) sárszalonka fajokkal nagy számban jelennek meg az „*alsó förtő*“-n; néhány pár fészkelésre is itt marad, mert egész tavaszon lehet hallani „*bégetésüket*.“

15. *Rallus aquaticus. L.* Nem közönségesen megfigyelhető (Guvat.) madár a tavon, de szorgos kutatással a „*csuhis*“ sásos-zsombékos mocsarakban 8—10 párban fészkelve találhatjuk.

16. *Cerex pratensis. Bechst.* Az előbbi fajtánál sokkal ritkább. (Haris.) Szavát alig hallani. Ez a mocsárjelleg mintha nem neki való volna, ahogy az említett középső sárszalonkának sem felel meg egészen. Néhány párban alapít csak családot.

17. *Ortygometra porzana. L.* Vonulásban elég gyakori és (Pettyes vizicsibe) egész évadban a tó sekélyebb részeiben tanyázik. Sajátságos, hogy újabb időben (1934.) alig bukkanhatunk fészkére. (7—8 pár.)

18. *Ortygometra parva. Scop.* Ez a csibefaj egyik büszkesége a tónak. Elég tekintélyes számban fészkel (80—100 pár) a tó elhagyott részein, ahol „*avas nád*“ bőven van. Számuk állandó jellegű.

19. *Ortygometra pusilla. Pall.* A bár ritkán, de megtalálható (Törpe vizicsibe.) fészkeljáról lehet megkülönböztetni az előbbi fajtól. Fészkelési körülményei is hasonlóak. (7—8 pár.)

20. *Gallinula chloropus. L.* Nem közönséges a tavon! A (Vizityuk.) mocsaras részeken csak imitt-amott találhatjuk fészkelve. Számuk fogyóban van. (Kb. 10 pár.)

21. Fulica atra. L. Régente a tó nevezetessége volt, a tavaszi vonulás alkalmával feketéllett tölük a viz. Nem csoda, hogy vadászatok idején szárcsa esett a legtöbbször. Így például az 1894-i 8 tavaszi vadászaton 3587 db. szárcsát lőttek. Ma is jelentékeny számban fordul elő vonuláskor, de a fészkelők számát már megolvashatjuk. (100—120 pár.)

22. Platalea leucorodia. L. Hazánkban ma már szintén nem sok helyen fészkel s így a tó egyik büszkesége. A pákozdi sarok hozzáférhetetlen részeiben költ 40—50 párban a gémekek társaságában, de mindig *önálló telepet* alkotva.

23. Ciconia alba. L. Bár a tavon alkalmatlanság hiján nem költ, a környező pusztákon és tanyákon megtalálhatjuk cca. 10 párban.

24. Botaurus stellaris. L. Különösen az „alsó förtő“ és a pákozdi sarok visszhangozza mély hangját. Kb. 5—6 pár fészkel.

25. Ardetta minuta. L. Sajátságos, hogy ez a törpe gémfaj nem érzi jól magát a Velencei tavon. Annál gyakrabban fordul elő a székesfehérvári téglagyárak elhagyott és benádósodott vizes gödreiben. A Velencei tavon a fészkelők száma mintegy 20—30 pár.

26. Ardeola ralloides. Scop. Az utóbbi időben feltűnt imitt-amott 4—5 párban. Sőt az elmúlt év nyarán (1935.) fiatalokat is találtunk, fészkükből kikelve.

27. Ardea cinerea. L. A tó legendás büszkesége, a vadászgyakorlótárgya, erősen fogyóban. Pedig van „érzéke“ a kultúra iránt. Az új műuttól 30 m-re levő tószélien is szokott vadászgatni. Az autók nem zavarják! De számuk apad a halászok folytonos üldözése miatt, akik a fészkeket kifosztják, a fiakat agyonverik, mert a megátalkodott halpusztítót vélik benne. Innen a gyűlölet! *Fészkelő telepüket hacsak lehet felégetik.* Ezért vándorolnak a tavon és hol a pákozdi sarokban, hol Gárdonyi község átelében állapodnak meg, néha meg 8—10 kolóniát alkotva, védekeznek üldözőik ellen. Ma már nem veszedelmes ellensége a halászatnak s ez az oka, hogy a halászatilag kevésbé kényes Nádas-tavon juthat legnagyobb részük élelemhez. A fészkelők száma hozzávetőleg 30—40 pár.

28. Ardea purpurea. L. Az előbbi fajnál nagyobb számban szokott előfordulni. Azeiőtt a legnépesebb gémfaj volt itt. Ma már alig mulja felül a kanalas gémekek, amelyet 40—50 párba becsülhettünk. Épúgy üldözött faj, mint a szürkegém.

29. Egretta alba. L. Ennek a fejedelmi gémnak a megmenntésére olyan erőfeszítések történnek,

hogy azok már a *társadalomban* is visszhangra találnak. Egyesületek, nevéről elnevezett folyóiratok keletkeznek, hogy karöltve más tudományos tényezőkkel, jobbra fordítsák sorsát, amely az említett nagy lecsapolások következtében vált tragikussá. *Problémájáról kitűnő tanulmányunk is van.* Fontos tehát minden megmozdulása. A Velencei-tavon a költés időszakában évek hosszú során át fel-feltűnt, méltóságos repülésével, kinyújtott nyakkal, hófehéren s így már a laikus is határozottan megkülönböztette a kanalasgémmtől. A tavon való fészkelésére vonatkozólag *Chernel István* csak sejtést kockáztat meg. *Schenk Jakab* a kócsagról szóló tanulmányában *Lakatos* és *Lindner* idevágó adatait nem veheti figyelembe. Ugyancsak ő fenntartással fogadja azt a hírt, amely szerint 1915-ben a Velencei-tavon 1 pár nagy kócsag fészkelte volna. Mindebből kitűnik, hogy a nagy kócsag itteni fészkelése állandóan kísérti az ornitológusokat. Az öt éves ciklus (1931—1936.) alatt is többször előfordult. 1936-ban 4—5 darab állandóan látható volt a tó fölött. Naponta lejártak az „alsó förtő“-re táplálkozás végett. Meglehetősen alacsonyan szálltak, úgyhogy a dinnyési vasútállomás lakóinak kezdettől fogva feltűntek. De csak egyetlen pár fészkelte az állományból a pákozdi sarokban. Három fiókát sikerült felnevelniök, amelyek a nyár derekán, a tó szélén, az öregek vezetése alatt, nap-nap után könnyen megfigyelhetők voltak. *Végleges meghonosodása mellett csak akkor foglalhatunk állást, ha az elkövetkező évek tapasztalata rendelkezésünkre fog állni.*

30. *Phasianus colchicus*. L. A költési időszakban alig találunk vele, mert a környező kis erdőkben fészkel. Csak kivételesen telepedett meg néhány pár az „*avas csuhé*“-ban. Ősszel azonban behuzódik a nádasba és egy kis kutyacsaholás könnyen fölzavarja.

31. *Perdix cinerea*. Lath. A tavat környező rétségeken mindenütt röppenthető. Fészkelő helye a lefolyó csatornák buja gaznövényzete, ahol megközelítőleg 40—50 párban fészkel.

32. *Coturnix communis*. Bonn. Helyzetük hasonló az előbbiéhez, mégis inkább a szántóföldekről halljuk szavát. Fészkére szénakaszaláskor bukkannak. Különösen az „alsó förtő“ tájékán. (20—30 pár.)

33. *Turtur communis*. Selb. A tó melléki falvakban nagyon közönséges fészkelő. Csak *Dinnyés* környékén kb. 10 pár fészkel.

34. *Circus aeruginosus*. L. A sirályteleppel kapcsolatos általános fejtegetések során volt már róla szó. Most még hozzáfűzöm, hogy a pákozdi sarokban, a ragadozók másik terített asztalán, ugyancsak honos. Noha szak-

szerű irtása évről-évre folyik, létszámcsökkenést alig lehet tapasztalni. Mérgezett tojásokkal, csapdákkal, fészkének elpusztításával, lődíj kifizetéssel iparkodik a vadász, az ornitológus apasztani számát. Valami elpusztíthatatlan életerő van benne. Rettenetes kárt okoz a sirálytelepen. Bár a sirályok százszámra üldözik, addig nem távozik, amíg gyomrát tojással, vagy fiókéval meg nem töltötte. Egy-egy lelőtt példány gyomrából csakúgy ömlik a *hig tojás*. Számuk meglehetőssen nagy a gyengülő madárállományhoz képest, túllépve azt a határt, amely a *biológiai egyensúlyhoz* szükséges. (30—40 pár.)

35. *Cerchneis tinnunculus*. L. Az utak fasoraiban, vagy egyes (Vörös vércse.) fák szarka-, varjúfészkeiben itt ott megtalálhatjuk fészekelját. *Dinnyésen* cca 4—5 pár fészkel.

36. *Athene noctua*. Scop. Hellyel-közzel odvas fűz- és nyárfákban üti fel tanyáját. Mig a velencei malom állt, ez volt a főtanya. (3—4 pár.)

37. *Cuculus canorus*. L. A tó környékén a parkokban, to- (Kakuk.) vábbá a *Csala-patak* fűzfáin tartózkodva, figyeli az apróbb énekeseket, amelyeknek fészket szerencsétlenül különböző típusú tojásaival. (Kb. 6 drb. tojó.)

38. *Jynx torquilla*. L. A tavat szegélyező uradalmi parkokban és csalikokban hallatja jellegzetes szavát; itt-ott fészkel is, különösen amely park mesterséges fészekoduval van felszerelve. (6 pár.)

39. *Dendrocopos major pinetorum*. Brehm. Szintén az előbbi (Nagy fakopáncs.) környezetben fordul elő néhány párban.

40. *Picus viridis pinetorum*. Brehm. Jellegzetes madara a tó (Zöldharkály.) környékén itt-ott lévő fűzeknek, nyárfáknak, amelyek törzsébe, ágaiba előszeretettel vájja lakását. Néhány pár fészkel.

41. *Alcedo ispida*. L. A tavon minden halász látta már a (Jégmadár.) pazar tollazatú jégmadarat. A csatornapartok löszös oldalába vájt üregekben fészkel, speciálisan a *Csala patak* mentén 1 pár.

42. *Upupa epops*. L. A parti fűz- és nyárfák tágult odvaiban, valamint mezőgazdasági épületek padlásán fészkel 2—3 párban.

43. *Hirundo rustica*. L. A tó melléki falvakban mindenütt (Füsti fecske.) nagy számban fészkel. (Körülbelül 250 pár.)

44. *Delichon urbica*. L. Már csak fél arányban fészkelő faj, (Molnárfecske.) de egyes istállók ereszeit néha úgy ellepi, hogy egy csomóban 3—4 fészkek is van. Ilyen helyen olykor 30—40 pár is fészkel. Általában 130 párat becsülhetünk.

45. Clivicola riparia. L. Szintén a tó éléstára táplálja; elég közönséges is. Parti szakadékok üregeiben, lyukaiban kb. 50 párban található fészkelve.
(Parti fecske.)

46. Muscicapa grisola. L. Több párban (8—10) nem ritkának és ligeteknek.
(Szürke légykapó.) fészkelője a tóköznyéki parkokban

47. Lanius minor. L. Az utszéli fasorok közönséges lakója.
(Kis örgébics.) (15 pár körül.)

48. Lanius collurio. L. Ahol apró énekes van, ott ő is megjelenik. Különösen parkokban és csatlokban. (15 pár.)
(Tövisszuró gébics.)

49. Corvus cornix. L. Számuk fogyóban van a fészkelő alkalmatosságok hiánya miatt. A tó partjai általában fátlanosak és így a szükség arra készteti, hogy a nyesett fűzfákön is fészkeljen. Mintegy 20 pár él a tájon,

50. Corvus frugilegus. L. A börgöndi részen lévő kis akácokban van 30—40 párból álló kis telepe.
(Vetési varjú.)

51. Coloeus monedula spermologus. Vieill. Amely parkban odvas topolyafa van, néhány párban tanyát ver.
(Csóka.)

52. Pica rustica. Scop. A tóban egyetlen kis fűzfa van az egyik lápszigeten. Itt állapotott meg néhány évvel ezelőtt egy pár szarka. Ezt a fészket ledobtuk. Nem sokat törődött e beavatkozással, nem messze ugyanazon a szigeten a nádba fészkel, egészen közel a földhöz. Itt is póruljárt. Láthatjuk, mennyire nélkülözi az alkalmas helyeket s így számuk talán 6—8 pár.

53. Oriolus galbula. L. A parkokban meglehetősen számban fészkel (kb. 10 pár.)
(Aranymálinkó.)

54. Passer domesticus. L. A Velencei tóvidéken sem vagyunk másképpen ezzel a kozmopolitával. Nagy „gyakorlati érzéke“ van a civilizáció iránt. (Kb. 170 pár.)
(Házi veréb.)

55. Passer montanus. L. Már inkább odulakó; szívesen foglalja el a műodukat is, miáltal elensége lesz a hasznos cinegefajoknak. Elég gyakori fészkelő. (100 pár.)
(Mezei veréb.)

56. Fringilla coelebs. L. A parkok bájos énekes, mindenütt fészkel. (Kb. 20 pár.)
(Erdei pinty.)

57. Ligurinus chloris. L. Ugyancsak gyakori fészkelő az utvonalak szegélyező fáin és a parkokban. (Kb. 20 pár.)
(Zöldike.)

59. Acanthis cannabina. L. A díszparkokat szegélyező élő sövények ritkább fészkelője. (Kb. 6—8 pár.)
(Kenderike.)

60. *Emberiza calandra*. L. Az utakat szegélyző eperfák ko-
(Sordély.) ronájában gyakran halljuk egy-
hangú szavát. Innen figyel 3—4 tojójára ez a *többszörös bigá-*
miában élő madár. Tojói a lucernatáblákban ülik fészkeket. (Kb.
25 fészek.)

61. *Emberiza citrinella*. L. 3—4 pár éldegél a diszkertek
(Citromsármány.) elvadult helyein.

62. *Emberiza schoeniclus*. L. Az egész tavon találkozunk ez-
(Nádi sármány.) zel az igénytelen énekű madár-
ral. Családi életét jól elrejtve éli a cca. 30 pár nádisármány.

63. *Motacilla alba*. L. Szerencsétlen madár. Fészket rende-
(Barázdabillegető.) sen a tél folyamán kitermelt nádké-
vék közé rakja, ahol a tavaszi elhordás alkalmával fészkeik meg-
semmisül. Annyira szenved a fészkelési hely hiányában, hogy a
madárvarra egyik zúgában is megtelepedett — nagy örömünkre —
és szerencsésen ki is költött. A szerte fészkelők száma 20—25
pár.

64. *Motacilla flava*. L. Mindenütt ott bukácsol a kaszáló-
(Sárga billegető.) kon és a tó *hullámterében*, de jól
elrejtett fészket nehéz megtalálni. Ha állandóan zavarják, áttelepül
nyugodtabb helyekre. Meglehetősen nagy a fészkelők száma, úgy
40—50 pár.

65. *Alauda arvensis*. L. A tó melléki legelők és művelt terüle-
(Mezei pacsirta.) tek közönséges lakója. Hozzávető-
leg 150 párban.

66. *Galerida cristata*. L. Inkább a falvak, gémes kutak és
(Búbos pityer.) libalegelők tájékának mintegy 60
párban előforduló fészkelő madara.

67. *Certhia familiaris*. L. Ahol a cinege megtelepszik, ott a
(Fakúsz.) fakúsz is előfordul. Elsősorban
tehát az uradalmi parkokban 1—2 pár.

68. *Sitta europaea caesia*. Mayer—Wolff. Néhány pár fész-
(Csúszka.) kel, szintén a
parkokban.

69. *Parus major*. L. Amely kertben sok műödút helyeztek
(Széncinege.) el, bőven fészkel is. De felkeresi a
természetes odúkat, faüregeket. Nagyjából 20 párba tehetjük
számukat.

70. *Parus coeruleus*. L. Hasonló körülmények között, de rit-
(Kék cinege.) kábban fordul elő (8—10 pár.)

71. *Panurus biarmicus russicus*. Brehm. *Végre egy jellemző*
madár! Értékes

madara a tónak nemcsak gazdaságilag (a nádat pusztító férgek-
kel táplálkozik), hanem „*idegenforgalmilag*“ is. Mivel országrésze-
ket kell megjárni, hogy szem elé kerüljenek, a külföldi szak-

emberek kedvelt szemléleti tárgya. Fészkelése egyszerű, tojása jellegzetes, semmi más tojással össze nem téveszthető. Fészket a legsűrűbb „*avas*“ nádba rakja, a nádszálakra támaszkodva, sokszor a talajt is érintve. Belseje csupa nádbojtból áll. Nagy veszte, hogy az alzathoz ily közel fészkel, mert fészekalja sokszor a *vizipatkányok* (*Hypudaeus amphibius.*) martaléka lesz. De kárpótolja magát, mert évente két- három generációt nevel, sokszor 8—10—12 tojásból álló fészekaljjal. Így a számuk növekszik, de állandóan ingadozó aszerint, hogy az előző év költése jól, vagy kevésbé sikerült. Mindenütt előfordulnak a tavon, de kedvelt tartózkodási helyük a pákozdi sarok, ahol a „*hajó*“ csapások szélein is megtalálhatjuk. A fészkelők száma körülbelül 200 pár.

72. *Anthoscopus pendulinus.* L. A kis Csala-patakot kísérő (Függő cinege.) fűzfásban nem minden évben, de elvétve 1—2 párban fészkel aszerint, hogy a fűzek nyesve vannak-e, vagy sem.

73. *Sylvia nisoria.* Bechst. A parkok bokraiban néhány (Karvaly poszáta.) párban fészkelő madár.

74. *Sylvia atricapilla.* L. Mindegyik parkban költ úgy 30 (Barátka poszáta.) párban.

75. *Sylvia borin.* Bodd. Elvétve 1—2 pár fészkel. (Kerti poszáta.)

76. *Sylvia communis* Lath. Utak s árkok gazonaiban mintegy (Mezei poszáta.) 30 párban, közönséges fészkelő.

77. *Phylloscopus collybita.* Vieill. A parkok sűrűbb, zavartalanabb részén 1—2 pár (Csilcsal fűzike.)

otthont talál.

78. *Hyppolais icterina.* Vieill. A velencei vasútállomáson lévő (Geze.) vő egyik gömbakácban *Schenk Jakab* találta fészkelve. A *Meszleny* parkban egész tavasszal hallani egyéni énekét.

79. *Acrocephalus arundinaceus.* L. Ahol mélyviz előfordul, a (Nádirigó.) tavon közönséges madár, de közel sem fészkel olyan számban, mint ezt az ember a *Velencei-tóról elképzelné.* A pákozdi sarokban például alig él 20 pár, míg a velencei sarokban talán 200 pár is fészkel. Úgy látszik, a *koloniális hajlamú* madaraknak nem felel meg mindenben az *egységes náderdő.* Egyetemlegesen, az összekötő nádsávokat beleértve 300—350 párt becsülhetünk.

80. *Acrocephalus streperus.* Vieill. Az előbbinél kisebb szám- (Cserregő nádi poszáta.) ban él. Igénytelen kis madár, bár ép oly művészi fészket épít, mint rokona. A pákozdi sarokban közönséges. (Kb. 80 pár.)

81. *Acrocephalus schoenobaenus.* L. A nagy tulajdonképeni (Foltos nádi poszáta.) tavon ritkaság. Úgyszólván

ván nem is fordul elő. De az „alsó förtőn“ közönséges fészkelő cca 40 párban.

82. Acrocephalus aquaticus. Gm. Ahol sok a *schoenobaenus*, (Csikosfejű nádiposzáta.) társaságukban előfordul az *aquaticus* is. Ha jól megfigyeljük csikos fejét, akkor bizonyos, hogy 1—2 párban láthatjuk is. Már említettem, hogy az *első magyar fészkelő Dinnyésről* való és a *Magyar Nemzeti Múzeumban* található.

83. Locustella luscinioides. Savi. Nem lehet eléggé méltányolni azt a helyzetet, (Nádi tücsökmadár.) amelyben a Velencei-tó van azáltal, hogy szinte *tömegesen* fészkel ez a régebben nagy ritkaságnak tartott madár. Szem elé ugyan ritkán kerül, de ha tücsök-szerű hangját ismerjük, igazán nagy számra következtethetünk. Az embert rendszeren mindig előbb veszi észre, és tökéletesen eltűnik. Egyes helyeken való gyér előfordulása miatt messze földről fölkeresik, különösen *angol gyűjtők*. Fészket megtalálni nem könnyű feladat, mert fészke tisztán sáslevelekből való, a környezetben teljesen elsimuló. A tojót sohasem kapjuk szemre, csak hangja árulja el jelenlétét. Egy öreg madarász élt a tavon (Sarvejcz Péter), aki az angolokat szokta kalauzolni a nádasban. Ő közölte az egyik angollal: „Uram, ha egy tút a nádasba dobok s Ön azt megtalálja, csak akkor jöjjön velem „*luscit*“—fészket keresni“ Ma már ellesték szegény madár titkát és minden halász meg tudja keresni a „*luscit*“. Az egész tavon fészkel, főleg a pákozdi sarokban. Számuk kb. 150—200 pár.

84. Lusciniola melanapogon. Temm. A tó egyik legközönségesebb madara, mégis legnagyobb büszkesége. *Magyarországon nagyon kevés helyen fordul elő* (legutóbb *dr. Greschik Jenő* észlelte Csepelen) úgyhogy tanulmányozás szempontjából feltétlenül csak a velencei-tavi tipikus. Úgy látszik, hogy a tó élettényezőinek összessége és e madár biológiája annyira kiegészítik egymást, hogy ez a körülmény a legnagyobb fokú *affinitást* váltja ki a madárban a tó környezetéhez. Nem a nagy vizet szereti, hanem a sekély, elhagyott részeket és különösen — ezt minden szerző említi — a „*varsababát*“, Ebbe építi művészi fészket, amely a nádirigóééhoz hasonlóan, nádszálakra van erősítve. A „*varsababa*“ felső csomója adja a védelmet az eső és vihar ellen. Sokszor egy ilyen helyen 2—3 fészket is találunk, amelynek alján esetleg szakállas cinege is megtelepedett. Ez a közkedveltség adta az ötletet, hogy ilyen varsababákat (400—500-at) köttettünk a pákozdi sarokban. De később be kellett látnunk eljárásunk helytelenségét, mert fészkeik közprédává lettek és pirománikus emberek egy ízben fészkelés idején gyűjtötták fel fülemile-sitke falunkat. Ez nagyon

felhaborító volt főleg azért, mert nincs *hatályos* törvényünk ilyen esetek ellen. De szerencsére a fészkelők száma egyre gyarapodik, öröme a jobb érzésűek közül főleg a halászoknak és horgászoknak. Körülbelül 300 pár számolható meg.

85. *Turdus merula*. L. A parkokban néhány pár fészkel.

(Fekete rigó.)

86. *Saxicola oenanthe*. L. Az országutak kőrakásaiban és elhagyott épületromoknál gyakran fészkelő madár. (Kb. 20 pár.)

87. *Pratincola rubetra*. L. Ritkábban bár, de a réteken előfordul 5—6 fészkelő pár.

(Rozsdástorkú csaláncsúcs.)

88. *Pratincola rubicola*. L. Kultúrmadár. A vasuti töltést

(Cigány csaláncsúcs.)

nyésig 5—6 párban.

89. *Erithacus phoenicurus*. L. A parkok műodúiban fészkel

(Kerti rozsdafarkú.)

néhány pár.

90. *Erithacus rubecula*. L. Elhagyatottabb parkrészeket lakója 1—2 párban.

(Vörösbegy.)

91. *Erithacus svecica cyaneula*. Meyer—Wolff. Azok az an-

(Fehérsillagos kékbegy.)

golok, akik

eddig csupán a szakállas cinege, fülemile sitke, nádi tücsökmadár kedvéért keresték fel a tavat, ma nagy igyekezettel gyűjtik a *kékbegy* tojásait is. Fészket nagyon elrejt, nehéz megtalálni, de a kitartó angol mindennek a módját megtalálja, amelyet magyarjaink is megtanulnak. Egy utóbbi látogatásuk alkalmával 5 fészkaljat találtak egy délelőtt az ő sajátos kereső szisztémájukkal. Azért a fészkelők száma mégis *gyarapodik*. Már nemcsak az árok partok lakója, hanem bent a tavon a halászatok mentén is megtelepült. Hogy milyen *földrajzi változatok* vannak köztük, jó és időszerű tanulmány lenne, azonban a vizsgálati anyagot lelövés útján beszerezni — ezt nem tudnám megtenni! A fészkelők száma mintegy 45 pár.

92. *Erithacus luscini*. L. A parkok kedves dalosa, mindenütt

(Fülemile.)

szeretettel fogadják. Körülbelül 15

pár vidítja a környéket.

*

Végére értem a madárkataszternek. Összegezem az eredményt. Megközelítő becslés szerint tehát az egész Velencei-tóvidéken, a nagy vadászatokat követő nyugalmi periódusban 92 *helyt fészkelő madárfaj él*, 8500 darabban, 4250 párban. Ebből magán a tulajdonképeni tavon (26 km²) a fajoknak csak *egyharmada* (29 faj) fészkel, a *többi faj nagy részben* a tóval kapcsolatos rétségeken és kultúrtájakon honos és csak *kevés* faj jut a *Nádas-tóra*.

Viszont az egyedek számában a tulajdonképeni tó a Velencei-tóvidék mai madárállományának felét is túlhaladja: 4628 darab, 2314 párban. Ezekből a megközelítő számadatokból az a fontos megállapítás következik, hogy a velenceihez hasonló típusú tavak és általában a víz, mint *madárélettér* — a maga korlátolt vegetációbeli változatosságánál fogva *fajban kevés* madár biotopját tudja megteremteni. Az *egyedszámban* azonban messze meghaladja más, változatosabb s így fajokban gazdagabb *életszövetkezetek* (erdő, rét) teherbíró képességét. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy *a telepekben fészkelő madarak legnagyobb része a viziszárnyasok sorából kerül ki*. Ez az oka annak is, hogy az olyan tóvidék, amely nagyobb mértékű erőszakos behatástól nem szenvedett, madáréletének erős megnyilvánulásában a laikus előtt is a „*gazdagabb*“ benyomását teszi. De azért — visszatérve a Velencei-tóvidékre — nem szabad engednünk a helytfészkelők becslésénél annak a látszatnak, hogy *június--júliustól kezdve megsokszorozódik* a madarak száma. Ha ugyanis feltesszük, hogy a fészekaljoknak $\frac{1}{8}$ -ad része elpusztul (ember, ragadozók, természeti körülmények), az említett 4250 fészekaljából marad 3720 fészekalj. Átlagban 5.5-es fészekaljakat véve alapul, a kikelt fiókák száma egy évadban mintegy 20.460. Ebből ősz elejére marad kb. $\frac{5}{6}$ -od rész, azaz 17.050 darab. Úgyhogy egy szép szeptemberi napon az öregekkel együtt *25.550 darab saját madara van a Velencei-tóvidéknek*. A vendégek ilyenkor már megszámlálhatatlanok.

Ezek a számok biztatnak, de figyelmeztetnek is bennünket. Biztatnak, hogy még van mit megmenteni, — de a régebbi helyzet tükrében egyúttal figyelmeztetnek a cselekvés órájára. A magam részéről a mai helyzet feltárásával, a szétszórtan megjelent ornitológiai vonatkozású ismertetések és adatok kritikai összegezésével igyekeztem hozzájárulni ahhoz a kultúrmunkához, amely a Velencei-tóvidékkel kapcsolatban a különböző irányokban megindult. Egyúttal a tóvidék szerves életét feldolgozó nagyobb *monografia eszméjét* is kívánom szolgálni és ennek megalapozásában ily módon is résztvenni.

Kísérletem nem tarthat igényt a tökéletességre; ez természeténél fogva lehetetlen. Annál inkább tárgyilagos szakbírálatra, amely — méltányolva igyekezetemet — igazítson el esetleg helytelen utaimról. Lelkiismeretem benső szava szerint érdemes hasonló módon próbálkozni, de még több és sohasem elegendő tapasztalati tudással és irodalmi tájékozottsággal. Mégis azzal az illúzióval nyugtatom meg magam, hogy kísérletem új ösztönzések forrása lesz mindazoknál, akik most már az egész mai magyar madárállományt felkutatni és megmenteni hivatottak.

*

IRODALOM.

- CHERNEL ISTVÁN: Magyarország madarai. II. III. kötet.
FÖLDVÁRY MIKSA: Magyar madárrezervátumok. Kócsag, 1929.
I. 6. oldal.
- dr. GRESCHIK JENŐ: Egy májusi nap a velencetavi „Gróf Klebelsberg Kunó“ madárvárta környékén. Kócsag, 1930. I—II. sz. 27. oldal.
- HERMAN OTTÓ: A magyar halászat könyve I. II. kötet.
KÁROLY JÁNOS: Fejérvármegye története. V. köt. 476-500 old.
- dr. KELLER OSZKÁR: A dankasirály. Természet. 1927. 17—18. szám 132. oldal.
- dr. KOGUTOWICZ KÁROLY: A Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. I. köt. 309. old.
- KOSTKA LÁSZLÓ: A magas vizállás befolyása az Alföld madárfaunájára. Aquila, 1916. 317. old.
- dr. NAGY JENŐ: Adalékok ritkább madaraink újabb előfordulásához. Aquila, 1931—34. 364. old.
- dr. szalóky NAVRATIL DEZSŐ: A madárvédelem. Budapesti Hírlap, 1929. febr. 22.
- dr. POLGÁR IVÁN: A Velencei tó. Fejérmegye kiadása. 3, 4, 9, 25, 30. old.
- RADEZKY DEZSŐ: A nagy póling (*Numenius arquatus*. L.) fészkelése Magyarországon. Kócsag, 1928. III. sz. 28. old.
- RADEZKY DEZSŐ: Ritkábban megfigyelhető madárfajok hazánkban. Kócsag, 1932. 1—2. sz. 56. oldal.
- RADEZKY DEZSŐ: Megfigyelések a Velencei-tó mai vöcsökállományáról. Kócsag, 1933. 1—2. sz. 51. oldal.
- RADEZKY DEZSŐ: A „MOSz“ gróf Klebelsberg Kunó madárvártájának 1934. éve.
- SCHENK JAKAB: A kócsag hajdani és jelenlegi fészkelőtelepei Magyarországon. Aquila, 1918. A 13. oldalon idézi a Velencei tóra vonatkozólag: Grossinger J. B.: *Universa historia physica regni Hungariae*. etc. Tom II. *Ornithologia, sive Historia avium regni Hungariae*. 1793.
- SCHENK JAKAB: Kócsagvédelem—Természetvédelem. Aquila, 1931—34. 329—330. old.
- WARGA KÁLMÁN: Phaenologiai és nidobiologiai adatok a kisbalatoni nagy kócsag (*Egretta alba*. L.) telepről. Aquila, 1931—34. 164—173. old.
- dr. VASVÁRY MIKLÓS: A kékcsőrű réce védelme érdekében. Természet, 1931. december 1—15. 300. old.

dr. VOTISKY ANTAL: A Velencei tó problémái. A Magyar Fürdőélet kiadása. Bp. 1934. 7. old.

TALSKY J.: Die Excursionen zum Velenceer- und kleinen Plattensee. Különlenyomat a bécsi „Die Schwalbe“ madártani egyesület közleményeiből. Wien. 1—11. old.

Radetzky Jenő

műz. gyakornok.

A muzeumegyesület előterjesztése a Székesfehérváron tartott országgyűlések és koronázások megörökítéséről.

A MUZEUMEGYESÜLET alapszabályszerű hivatásának megfelelően arra törekedve, hogy Székesfehérvár magyar multja különösen, emlékművek útján is kifejezésre jusson, felvetette az eszmét, miként lehetne a Székesfehérvárot tartott országgyűlések emlékét és az itt lefolyt koronázások lefolyását megjelölni. Az ehhez szükséges adatok tudományos összegyűjtésére és írásba foglalására felkérte Juhász József okl. középiskolai tanárt, a város történetének szorgos kutatóját, ki azt el is készítette és az egyesület közgyűlése elé terjesztette. Ennek alapján a közgyűlés úgy határozott, hogy Juhász József dolgozatát megküldi a városnak azzal a kérelemmel, hogy Szent István centenáriuma a Székesfehérváron tartott országgyűlések emléke az új városházán, a koronázási szertartás egyes tényei pedig a dolgozatban említett helyeken emlékművel megörökítenek. Juhász Józsefnek a városhoz megküldött dolgozatait a következőkben közöljük:

A Székesfehérvári királykoronázások helyrajza. Székesfehérvár városa az egész magyar középkor folyamán különösen két dologról volt nevezetes: itt koronázták meg és temették el királyainkat. Régi írók, akiknél városunk neve bárminő vonatkozásban előfordul, ezt a két körülményt mindig megemlítik. Sajnos a XVIII. századi újjáépítés alkalmával ezeknek minden látható emléke megsemmisült. Ma sem hivatkozik reájuk semmiféle momentum, pedig nem lehet számunkra közönbős, hogy a régi nagy Magyarország annyi királyának felavatása történt az ősi Alba falai között. Az összes magyar városok közül

egyedül Fehérvár dicsekedhetik azzal, hogy az 1001—1918-ig uralkodott 54 királyunk közül 37-nek látta ünnepélyes felavatását, s éppen a legkiválóbbakénak, hogy csak Szt. Lászlóra, III. Bélára, Nagy Lajosra és Hunyadi Mátyásra hivatkozzunk.

A fehérvári koronázások szertartásai négy helyen, a város négy különböző pontján folytak le.

1) A tulajdonképpeni koronázás, amely a Szt. István által épített nagyszerű bazilikában ment végbe. Ennek szentélyében állott a királyi trón, ahonnan a király a szertartás elején a főoltár elé lépett és a ceremoniárius főpap által ünnepélyes szent mise keretében felkenetett és a szent koronával megkoronáztatott. A Szt. István-féle templom helye eléggé ismeretes.

2) A bazilikából a megkoronázott király teljes díszben, kíséretével együtt ősrégi szokás szerint a nem messze északra lévő Szt. Péter és Pálról elnevezett templomba ment. A két templom közötti utat vörös posztóval szokták bevonni. Bent a templomban volt egy régi trónusszerű emelvény, amelyről a XVI. században azt tartották, hogy eredetileg Szt. Istváné volt. Erről szokott az új király — ugyancsak régi szokás szerint — bizonyos peres ügyeket elintézni és egyeseket lovaggá ütni. Ennek a templomnak pontos helyét ma még nem ismerjük. Ott állott azon a területen, melyet a Nádor-, Nagy Sándor- és Ybl Miklós utcák és a Szt. János köz határolnak. Tisztázandó volna az a kérdés, hogy vajjon a jezsuiták a XVIII. században nem ennek a templomnak a maradványait rombolták-e le, amikor új templomuk és rendházuk építését megkezdették? E feltevésben nagy a valószínűség, bár ma még kézzelfogható bizonyítékaink nincsenek. Az az általánosan elfogadott állítás ugyanis, amely azt vallja, hogy a jezsuiták 1688-ban a pálosok középkori kolostorát és mecsetté átalakított templomát kapták volna, a források téves értelmezésén alapuló misztifikációnál egyébnek nem tekinthető. A pálosok középkori fehérvári kolostoráról és templomáról semmiféle egykorú adat sincsen.

3) A Szt. Péter templomból távozva, a király lóra ült és kíséretével együtt a Budai-kapun keresztül a „nagy külvárosba“, a mai Felső-városba ment a Szt. Márton-kápolnához, amely a Budára vezető út mentén, egészen a külváros szélén állott. Itt letette azt az esküt, amelyet alkotmánytörténetünkben „koronázási eskü“ néven ismerünk. Sajnos ennek a nevezetes kápolnának a helyét ma még pontosabban nem lehet megállapítani.

4) A Szt. Márton kápolnától az egész koronázási menet visszatért a várba, onnan pedig tovább folytatta útját egy másik külvárosba. Itt kiemelkedő dombon egy templom állott, amelyet eddig tévesen mondtak Szt. Márton kápolnájának. A király lován a domb tetejére lovagolt és megtette a hagyományos kard-

vágásokat a világ négy tája felé annak jeléül, hogy az országot bárhonnan jövő támadás ellen megvédelmezi. Ezzel a koronázás befejezést nyert. Ez a hely már teljes bizonyossággal megállapítható az egykorú koronázási leírásokból és az újabb adatokból. Városunkban ugyanis a belvároson kívül, — amely számításba nem jöhet, hiszen minden forrás határozottan külvárost mond, — csak a mai Széchenyi-utcában találunk számottevő emelkedést és pedig ott, ahol a Horváth István-utca az említett utcába torkol. Ugyanitt faragott kő és számtalan csontváz kerültek elő bizonyosságául annak, hogy itt hajdan templom és a templom körül temető volt. Továbbá a Brodarics István váci püspöktől ránk maradt 1508. évi koronázási leírásban megadott távolság is megfelel ennek a pontnak. Ugy hogy a fenti adatok alapján bebizonyítottunk vehetjük, hogy a fehérvári koronázó-domb, régi királyaink hagyományos kardvágásának a helye az a kiemelkedő hely volt, amely a Széchenyi- és a Horváth István-utcák találkozásánál ma is megvan.

A Székesfehérvárott tartott országgyűlések. Kezdetük visszanyúlik a királyság legelejére és a jogtörténet szerint az ősi államszervezet nemzetgyűlésének egyenes folytatásai voltak. Hogy eredetük az első magyar király rendeletében gyökerezik, ez kiténik a rendek 1387. évi ama kijelentéséből, mely szerint Szt. István és utódai által biztosított szabadságuk alapján szoktak Fehérvárott összegyűlni és határozni. Eleinte nem voltak a mai értelemben vett országgyűlések, mert hiányzott törvényhozó, jogszabály-alkotó jellegük. Csupán mint törvényező gyűlések szerepelnek és csak a XIII. sz. folyamán válnak a nemzeti akarat megnyilvánulásának és a kir. kormányzat ellenőrzésének fontos tényezőivé. IV. László alatt átalakulnak tulajdonképpen országgyűlésekké, amit az új elnevezések: „parlamentum publicum, parlamentum generale, congregatio generalis“ is kifejeznek. Színhelyük a Fehérvár körül elterülő mezők valamelyike. Egyéb ként a következő itt tartott országgyűlésekről van tudomásunk:

- 1) 1057. Végzésesei ismeretlenek, csak annyit tudunk róla, hogy megerősítették a nádornak a szerémi Szt. Demeter kolostort illető alapítványát és Salamon megkoronázását.
- 2) 1061. I. Béla kir. felhívására községenként 2—2 kiküldött jelent meg. Ezen történt az utolsó pogány lázadás leverése és a királyság egyházi és állami megerősítése.
- 3) 1064. Az ország katonai szervezetének megalakítása.
- 4) 1074. Géza herceg királlyá választása.
- 5) 1174. III. Béla koronázó-országgyűlése.
- 6) 1222. Az „aranybulla“, a magyar nemzet első alaptörvényének kiadása.
- 7) 1231. Az aranybulla megerősítése az ellenállási záradék nél-

- kül, melynek helyébe a király és fiainak egyházi esküje lép.
- 8) 1245. V. István király megkoronázása.
 - 9) 1267. Az aranybulla főbb cikkelyeinek újbóli megerősítése és a nemesség jogainak újabb biztosítása. (Ennek az országgyűlésnek a végzéseit tartalmazza a legrégibb eredetiben fennmaradt törvényünk.)
 - 10) 1272. IV. László megkoronázása.
 - 11) 1277. A Szt. István napi törvénylátó gyűlések ettől kezdve alakulnak át törvényhozó gyűlekezetté, valóságos országgyűlésekké.
 - 12) 1289. (Fővény.) A király esküvel igéri, hogy kormányában gyökeres rendszerváltozást vezet be.
 - 13) 1291. Az ország feldult közállapotainak rendezése céljából tartották. A király az egyházi, főri és a nemesi rendet külön-külön biztosította alkotmányos jogairól. Elrendelték továbbá, hogy a rendek kötelesek évente egyszer Fehérvárott összegyűlni.
 - 14) 1299. Végzései ismeretlenek.
 - 15) 1305. Ottó bajor herceg királlyá választása és megkoronázása.
 - 16) 1310. Károly Róbert harmadszori megkoronázása most már jogérvényesen Szt. István koronájával.
 - 17) 1320. Határozatait nem ismerjük.
 - 18) 1342. Nagy Lajos koronázó-országgyűlése.
 - 19) 1382. Mária királyné megkoronázása.
 - 20) 1385. A Pesten megkezdett országgyűlés folytatása, amelyen II. v. Kis Károlyt királlyá választották és koronázták.
 - 21) 1387. Végzései közül nevezetesebbek: A király az ország törvényes rendjén az országbíró megkérdezése nélkül nem változtat semmit; két méltóságot egy ember egyszerre nem viselhet; a király érdeke mellet az országét is megvédelmezik.
 - 22) 1438—1439. jan. 1. A Habsburg-családból származó első magyar uralkodó, Albert osztrák herceg királlyá választásának megerősítése és megkoronázása, mely alkalommal állítólag húszezer ember gyűlt össze városunkban.
 - 23) I. Ulászló koronázó-országgyűlése. A koronázás napján a rendek érvénytelennek jelentették ki a csecsemő László megkoronázását, hangsúlyozván, hogy „a királyok koronázása mindig az országlakók akaratától függ és a korona hatásosságának az ereje az ő helyeslésükben áll.“ Végül a király ünnepélyesen megerősítette a nemzet régebbi szabadságait.
 - 24) 1445. Gondoskodtak a várnai csatában elesett I. Ulászló

- halála következtében beállott interregnum idejére az ország kormányzásáról és ápr. 4-re országgyűlést hirdettek Pestre.
- 25) 1464. Mátyás király koronázó-országgyűlése, melyen megerősítette az aranybullát Nagy Lajos és Zsigmond törvényeivel együtt. Rendezték továbbá a Frigyes császártól visszaváltott korona őrzését.
 - 26) 1506. Elhatározták az I. Miksa császár elleni háborút, mert a császár az előző évi rákosi országgyűlésnek reá nézve hátrányos végzése miatt seregével betört az ország nyugati határan.
 - 27) 1510. Végzései ismeretlenek.
 - 28) 1526. Királyválasztó-országgyűlés, amelyen Zápolyai Jánost Magyarország királyává választották.
 - 29) 1527. I. Ferdinánd és feleségének megkoronázása, mely után a rendek még néhány napig tanácskoztak és az ország nyugalmanak biztosítását célzó végzéseket hoztak.

Juhász József.

Jekelfalussy püspök összeütközése Ferenc Józseffel.

AZ EGYHÁZI ÁLLAM megszüntetésével megszűnt a pápa világi hatalma. Új egyházpolitikának kellett bekövetkeznie, hogy a megváltozott viszonyok szerint mégis csak gyakorolni tudja a Szentszék csorbítatlan befolyását a világ katolikusaira. Ez az új egyházpolitika az 1870. évi római vatikáni zsinaton adott programot.

E programm Ferenc József király 1870. augusztus 9-én kelt elhatározásával királyi tetsvényjogainak érvényesítésével helyezkedett szembe. Ennek foganatosításával a magyar kormányt bizta meg, mely a következő nap értesítette is erről a magyar püspöki kart.

A magyar püspöki kar vegyes érzelmekkel fogadta a királyi elhatározást s a vallás és közoktatásügyi miniszternél magyarázatot is kért. Erre Eötvös kultuszminiszter kénytelen volt magyarázatkép kijelenteni szeptember 29-én kelt pótértesítésében, hogy a legfelsőbb rendszabály alá nem tartozhat a római poeni-

tentiariá-nál szorgalmazandó bünfeloldozások, s felmentések, melyek csak lelkiismeretben — in foro interno — alkalmazhatnak, továbbá azon esetek, melyek halasztást nem tűrnek, vagy valakinek jó hírnevét veszélyeztetik.

Az ide vonatkozó miniszteri rendelet így szól: 1056. eln. sz.

Méltóságos püspök Úr!

Ő felsége, mint kath. fejedelem e kettős minőségben fel van jogosítva valamint az egyház fenállását biztosítani, ugy egyszersmind az állam jogait s törvényeit az egyház netalántani tulkapásai s tulterjeszkedései ellenében is védeni s sértetlenül fentartani. — Ezen jognak alapján, midőn Ő Felsége az üléselő római zsinat magatartásával szemben folyó évi augusztus hó 9-én kelt legmagasabb elhatározása által a királyi tetszvényjognak érvényesítését elrendelni, s annak foganatosításával a kormányt megbízni méltóztatott, miként erről Méltóságod a kormány részéről ugyanazon hó 10-én értesített is, ez által csak azt szándékozott elérni, nehogy oly zsinati határozatok, vagy pápai leiratok kerüljenek a polgárok kezeibe, melyek tartalmuknál fogva a fejedelmi jogokkal s az állam törvényeivel s nyugalmával meg nem férnek. Nehogy tehát a legf. határozványnak hibásan oly értelem kölcsönöztessek, melyet az épen nem tartalmaz minden habozás s félreértések elkerülése tekintetéből szükségesnek találok kijelenteni, miszerint e legf. rendszabály alá nem tartoznak a római poenitentiáriá-nál szorgalmazandó bünfeloldozások, s felmentések, melyek csak lelkiismeretben — in foro interno — alkalmazhatnak; továbbá azon esetek, melyek halasztást nem tűrnek, vagy valakinek jó hírnevét veszélyeztetik. — Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. Budán. 1870 évi szeptember hó 29-én. B. Eötvös József s. k.

A kiegyezés után mindenki az udvarral való barátkozó hangulatban volt. Talán azért nem történt különösebb opposzió a királyi tetszvényjog ujbóli érvényesítésével. Egyedül a kuruc Jekelfalussy Vince, ki a szabadságharc bukásával elvesztette szepesi megyéspüspöki székét s csak a kiegyezés után nyerte el a székesfehérvári megyéspüspökséget, nem vett tudomást a királyi tetszvényjogról. Az említett vatikáni zsinat április 24-i és július 18-i dogmatikus határozatait felsőbb engedély nélkül, 1871 január 18-án megküldötte püspöki helyettesének kihirdetés végett Székesfehérvárra.

Jekelfalussy rendelete folytán a zsinati határozatokat ki is hirdették a fehérvári egyházmegyében. Nagy felindulás támadt erre a kormány- és az udvari körökben. Ferenc József király, ki amugy is nehezen ment bele a szabadságharc szepesi püspökének ujbóli egyházfejedelemségébe, maga követelte az úgy ki-

vizsgálását, melynek lefolytatásával a magyar vallás és közoktatásügyi minisztert bizta meg.

A kultuszminiszter 1871 április 10-én hivatalosan felszólította Jekkefalussyt eljárásának igazolására. A nagy püspök erre mély vallásosságából és gavallér magyar úri lényéből fakadó oly gerincességgel, rettenthetlenséggel és felkészültséggel válaszolt, amely méltán egyháztörténelmünk legszebb példái közé sorolható. A miniszterhez intézett nyilatkozata méltó a megörökítésre. (Eredeti sajtó kezű fogalmazványa a szerző birtokában.)

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Méltóztatott Excellenciád mult hó 10-ről 535 eln. szám alatt hozzám hivatalosan intézett, — s általam tisztelettel fogadott felhívásában megrendelni, miszerint adnám be nyilatkozatomat e' két kérdésre nézve:

1) vajjon én a' legutóbbi romai zsinat határozatait csakugyan kihirdettem-e Székesfehérvárott?

2) és ha ez csakugyan megtörtént, miképen tartom én ezen tettemet igazolhatónak szemben Ó felségének törvényes gyakorlaton gyökeredző legfelsőbb elhatározásával és parancsával, melyről én annak idejében értesítettem, sőt arra külön és határozottan figyelmeztetve is lettem.

E' két kérdésre annál őszintébb lesz nyilatkozatom, minél szükségesebb, hogy egy püspök és egy fejedelmünk kormánya között árnyéka se maradjon ama félreértésnek, vagy kételkedésnek, mely a' közügy hasznára soha, de kárára igen is nagyon lehetne.

Tiszteletteljes válaszom tehát az *első kérdésre* nézve következő:

Igen is; én az utolsó vaticani zsinatban múlt évi *Ápril 24-én* és *Julius 18-án* ünnepélyesen kihirdetett dogmaticus határozatokat, melyek a' catholika egyház hiveit minden kivétel nélkül kötelezik, s épen azért mielőbb azoknak, a' kiket illet nem melleslegesen, hanem rendes uton köztudomására is adandók, folyó évi *Január hó 18-án* megköldöttem Székesfehérvárra püspöki helyettesemnek, azon meghagyással, hogy azokat nyomtatandó példányokban minden plébánia számára küldje meg, melyek is ott, mint a' szükségelt hitoktatásnak mellőzhetetlen forrásai, az illető archivumokban hivatalosan őriztessenek.

Ez volt rendeletem, — melynek folytán azok székesfehérvárott folyó évi *Márctzius hó 3-án* kihirdetettek, valamint egyházi megyém többi plébániáin is.

A' *második kérdésre* nézve azonban már annak tartalmánál fogva is, bővebben kellekik nyilatkoznom; ugyanis:

a) A' *királyi tetsvényt*, mely a' jelen körülményekben ér-

zékenyebben sujtja egyházunkat, mint valaha, soha sem ösmérhettem el *törvényesnek*, mert nincs egy törvényczikk is, mely annak életbeléptetését megrendelné; — de annak egykori használatát sem ösmérhetem el *törvényes gyakorlatnak*, mert épen e' gyakorlat állott ellentétben ama fennálló törvényeinkkel, — melyek rendelik, hogy a' püspökök kormányozzák egyházi megyeiket a' szent Canonok rendelete szerint, már pedig egyházi canonjaink semmi placetumot sem ösmérhetnek el az egyház körén kívül, annál kevésbbé türhetik azt; ennél fogva egyházunk úgy tekintette mindég, és úgy tekinti a' királyi tetszvényt ma is, mint az egyházat lebilincselő idegen beavatkozást, melynek használata akadályul 's nyomasztólag hat mindenkor egyházunkra, melynek hivatása szabadon tanítani minden népeket 's őket megkeresztelni az atyának, fiúnak és szentléleknek nevében.

Legkevesbbé találom pedig helyét eme placetumi gyakorlatnak épen a' *magyar ország apostoli királya kezében*, ki mint apostoli király a' romai szent székek született támasza, 's védője inkább, hogy sem ellenőrije! — Mennyire fér meg ezen királyi tetszvény eszméje a' most divatozó szabadság eszméjével átaljában, azt mellőzöm, — csak annyit mondok, hogy valamint a' catholikus Trón, úgy a' hozzá hűségesen ragaszkodó többnyire catholicus népek érdekében van, támogatni inkább a' romai szent széket, hogy sem némi féltékenységgel lépni fel annak ellenében! — Szabad legyen a' többit Excellenciád saját bölcsességére utalnom; megérintve még is azt, hogy egyházunk és apostoli szent székünk érdekében *volt, van, s' lesz* is mindég, a' magyar koronát védni, támogatni, 's bár örök időkre fenntartani! — de, hogy ugyan ez viszonti érdeke a' magyar koronának is, — ki tagadhatja??

b) Jóllehet a' *hitágazatok* már természetüknél fogva soha se voltak, de nem is lehettek az említett placetumnak tárgyai, mert a' mire *in foro interno* köteleztetünk, az sem a' mi, sem más valaki tetszésétől nem függet! — catholicusok legyenek e'? vagy nem, hiveink? az iránt jelenleg maguk a' hivek szabadon rendelkezhetnek, igaz; de *ha*, és a' *meddig* ök catholicusok, hogy az alatt, és addig egyházunk hitágazataiban épen nem válogathatnak, az is igaz; mert azoknak mindegyike isteni tekintélyen alapszik, miután a' tanító egyház által, hitünk alapelve szerint, maga a' szent lélek isten szóll a' hivekhez. —

Tekintve még is azt, hogy a' múlt évi *Augustus hó 10-én* (: 1411 sz. alatt kelt :) minisztere!női rendelet által, a' szóban forgó királyi határozatról már értesítve valék, ha bár ezen többször említett királyi tetszvénynek váratlan szinte, mint sérelmes ujabbi felélesztése nekem szinte fáj, — eddigi szokott jobbágyi hódolatom ujabbn bizonyoságául még is, főpásztori le-

velemet ugyan az nap (:Január 18-án:) Excellenciád Istenben boldogult eldődjének szinte megküldöttem.

c) Excellenciád eldődjének múlt évi *September 29-én 1056* sz. alatt kelt pótertesítése folytán értesülnöm lehetett arról is, hogy az Augustus 10-ki rendszabály alá nem tartoznak azok, mik *csak lelkiismeretben* (:in foro interno:) *alkalmaztatnak*, valamint azok sem, mik *halasztást nem tőrnek*; már pedig a' most kérdésben lévő zsinati határozatok is, csak in foro interno, 's csak lelki ismeretben alkalmaztatnak, mert csak is a' hit tárgyai, — de halasztást sem tőrnek, épen azért, mivel hitágazatok! — A' miniszter halála, vagy akadályozása esetére is folyton működik a' miniszterium; és így, ha a ministerium kezébe jutott, főpásztori levelemre nézve, ama hosszabb idő alatt, míg az Székesfehérvárott nyomtattatott, 's végre Márczius 3-án, 's azon túl, ki is hirdettetett, semmi ellenmondás, vagy letiltás nem jött közbe, (:miután Nagyméltóságodnak 353 eln. szám alatti Márczius hó 6-án kelt, és püspöki helyettesem által Márczius 8-án vett értesítése pár nappal később történt:) jollehet az, ily tőszomszédságban pár óra alatt megtörténhetett volna, mit gondolhattam egyebet:

mint azt, hogy az általam kihirdetendő hitágazatokat maga a' kormány is olyanoknak tekintette, — melyek a' hiveket csak lelkiismeretben (:in foro interno:) kötelezik, és épen azért halasztást sem tőrnek;

mint azt, hogy azok a' magas kormány által is úgy tekintettek, mint olyanok, melyek az államnak se jogait, se törvényeit nem sértik;

mint azt, hogy azok az Isten anyaszentegyházának túlkapásai 's túlterjeszkedései gyanánt vehetők nem lévén, azok ellenében politikailag védelmi intézkedésnek helye nincsen;

mint azt végre, hogy azok saját tartalmuknál fogva, valamint a' fejedelmi jogokkal, ugy az állam törvényeivel, 's annak nyugalmával igen is megférnek.

Hogy pedig csak ezeket lehetett gondolnom, kitetszik onnan is, mivel *ellenkező esetben*, tudta, de birta volna is a' fenséges kormány saját rendeletét kellőleg néhány perczek alatt érvényesíteni.

d) Ezen hitágazatok kihirdetésére pedig annál inkább köteleztettem, nem csak saját lelkiismeretem megnyugtására, de hiveim érdekében is, minél hangosabbakká 's veszélyesebbekké lettek az azok elleni nyilatkozatok, és így azon álláspont elleni mozgalmak is, melyet én ezen dogmák tárgyalásánál, lelkem teljes meggyőződése szerint elfoglaltam! —

Végre *ki kell mondanom őszintén*: mivel hitünk ágazatai bennünket katolikusokat, minden személyválogatás nélkül egy-

aránt köteleznek, engem hazánk törvényei értelmében, akkor lehetett volna kérdőre vonni inkább, ha én a vaticani zsinatban kihirdetett hitágazatoknak mielőbbi kihirdetésével késedelmeskedem, — vagy azt épen elmulasztom vala!

Ime Nagyméltóságú Miniszter úr! ezek azon indokok, a melyek alapján én, ezen dogmaticai már meghozott, és a' jelen körülményekben továbbra nem is halasztható határozatok kihirdetése által elutasíthatlan püspöki köteletségemet teljesíttem, és ezen kihirdetést egyszersmind teljesen igazoltnak tartom, — még pedig mindazon rendeletekkel szemben, melyek a' királyi tetszvény iránt hozattak, illetőleg velem közöltettek.

Egyébként fogadja Nagyméltóságod kiváló nagyra becsülésem őszinte kifejezését, mellyel maradok

Nagyméltóságodnak

Székesfehérvárott 1871 Május 2-án.

alázatos szolgája

Jekelfalussy Vince

székesfehérvári megyéspüspök.

Jekelfalussynak ezen ügyből kifolyólag sok kellemetlenségben volt még része. Elkedvetlenül Rómába ment legjobb barátjához IX. Pius pápához s ott töltötte a szabadságharc utáni szenvedésektől és a királlyal való összetűzés következményeitől alaposan megrövidített hátralévő életét.*)

Barcsay Amant Zoltán.

Tanulság a fehérvári székesegyház megújításából.

A 15. SZÁZAD második felében épült Sz. Jakab templom a török után, vagyis 1702-től fokozatosan alakul át Sz. István plebánia egyházzá, kupola templomból téglalap alakúvá és pedig

*) Jekel- és margittalvi Jekelfalussy Vince régi törzsökös szepesi családból származott. Papi tanulmányait Rómában fejezte be. Hamar elnyerte az esztergomi kanonoki stallumot. A 48-as törvények szentesítése után rövidesen szepesi püspök lett. A nagy események alatt hazájához hű maradt és exponálta magát érte. A szabadságharc leveretése után először az Ujépületbe hurcolták, majd egy ausztriai kolostorba száműzték. A reakció enyhülésekor megengedték, hogy Bécsben lakjon.

az akkori barokk stílusban. 1768-ban kész, 1772-ben fölszentelik, 1777-től püspöki székesegyház. 1868-ban van az első nagy javítása.

1935 szeptemberében kezdődik a második megújítása kívül is, belül is az egyházközség adakozásából. Ennek a tatarozásnak tanulságairól szeretnénk itt beszámolni.

1. A két torony vakolatának leverésekor mindnyájunkat meglepett, hogy alatta csúcsíves ablakok rejlenek. Kétségtelen tehát, hogy Sz. Jakab templom két tornyú volt és csúcsíves rendszerű. Ez a csúcsíves ablak a kifelé néző oldalakat díszítette: az északi torony északi mezejét, a déli torony déli lapját és mindkét toronynak nyugati oldalát. A gót izlésű ablakoknak csak felső része maradt meg, ez is kopott, hibás állapotban; de így is nagy érték! A csúcsíves bordák legépebbek a déli torony nyugati oldalán, a káptalani levéltár vasablaka fölött.

2. Megoldást nyert az a kérdés: igaz-e, hogy a székesegyház burkolata alatt a nyugati rész kriptája mind embercsonttal van teletömve? 1935 november 19-én ezt is megvizsgálták. Először az altemplom belső koporsófülkéi felett északon is, délen is megbontották a boltozat felső részét. A fal vastagsága után csak föltésföldet találtak és nem boltozatot a templom burkolata alatt. Második hely volt kívül, az északi oldal lábazatánál, ahol a köríves boltozat alól kiszedték a földet, de lefelé haladva sem látszott a sokat emlegetett nagy kriptá boltozata, vagy emberi csonttömege. Harmadik kísérlet: a templom belsejében, a nyugati félnek a közepén fölszedvén a vörös márvány burkolatot, leástak a kemény föltött földben 76x76 cm. alapon 120 cm. mélyre, a föltésben csak 3 kis darab csont került elő, vasrúddal még 100 cm-re leszúrtak, de boltozat sehol! A negyedik próba a kórus alatt november 20-án kezdődött, a főbejáratra merőleges levágásban; mindjárt a burkolat alatt nagyobb méretű régi faragott kövek és egy gondos falazású, téglalap alakú üreg, 220 cm. hosszú, 80 cm. széles, 120 cm. mély, fekszik a nyugati széle a főajtótól 450 cm-re. Oldalait 4 cm. vastag török téglával falazták, benne 5 emberi csontváz fejjel a főajtó felé, lábbal a főoltár irányában. A csontok közt egy kis darab selyemszövetet találtak. Lejebb ásva se akadtak boltozatra, se rendszeres sirra, csak a földbbe bedobált emberi csontokra.

Tehát a székesegyház nyugati része alatt nincs boltozat, kriptá vagy emberi csontthalmaz.

3. A munkálat kezdetén, kívül az északnyugati sarkon, a földben vékony falak kerültek elő, amelyek hosszan kifutnak nyugat felé a tér alatt. Ezek talán a Sz. Jakab templom sekrestyéjéhez vagy kerítéséhez tartoztak.

4. Az utcán az északi torony aljánál 1936 április 7-én fel-

bontották a földet, hogy a fal tövét szigetelő kátrányréteggel vonják be. A sarkon is, tőle keletre is 2 méterre támfalnak a lábazata tünt elő, de nem öntött falban. A lábazat 200x120 cm. alapon állt és 45 fok hajlással ment fölfelé. A támfalakat jól meg lehetett figyelni: az északi oldalnál kettő, a sarkon egy, a nyugati oldalon szintén egy. Bizonyára hasonló a déli torony alja is, azt azonban már nem szigetelték, csak az esőnek jobban kitett árnyékos északi oldalt. Ekkor a főajtótól északra 148 cm. széles téglaboltozatú üregre bukkantak, mindjárt a kövezet alatt. A 2 méternél magasabb sirkamrában nem volt emberi csont, csupán föld és kődarab. Epen olyan török téglával boltozták, mint a tőle 5 méterre a kórus alatt feltárt sírüreget. Mellette a járda alatt minkét oldalon 2—2 keskeny sír gondosan falazva, az emberi csontok körül a koporsónak csak nagyon gyér fekete foszlánya. Ezek még a Sz. Jakab templom körül elterülő temető nyomai. Az 5. számú házzal szemközt fekvő nagy sirkamra nyugatra nem folytatódik, elejét valamikor lebontották.

5. A készülő altemplomban a keleti részből a nyugatiba lépcsőkön kell fölmenni, itt a rövid folyosó oly szűk volt, hogy a bal (déli) oldalról 4 fülkét lebontották, a 4 koporsót hivatalos közegek jelenlétében exhumálták, beszentelték és a belső jobb oldali ablaknyílás előtt embermagasságban csináltak nekik új fülkéket a meglevők fölé 1936 április 2-án. A keményfakoporsók jó karban voltak. A felirat a koporsókon gömbölyű fejű szegek sorozatából állott vörösréz vagy megzöldült színben. Így készítettek sírfeliratot azok, akik azt akarták, hogy a szöveg hosszabb ideig olvasható legyen.

Később ugyanezen a helyen két fenyődeszkát találtak, egyiken a 188 cm. hosszú oldallapra lila selyem volt rászegezve nagyfejű, de rövid szegekkel, a keresztalakot rajta 21 cm. széles fehér selyem adta, amelyet odavartak a lilához. Kár, hogy a másik ilyen ferde helyzetű oldallap nem került elő, pedig ezen kezdődött a felirat, amelynek így csak második felét ismerjük. A rövidítéses latin szöveg azt mondja: Fejérmegye első ülnökének hátrahagyott özvegye elhunyt életének 84. évében április 4-én 1877-ben.

6. A Sz. Jakab templom ősi fala is látható volt egy helyen: az északi torony északnyugati sarkától keletnek, a kórusfeljárat előtt 20 cm-mel kiugrik a mostani templom síkjából, feltűnően behajló ívet mutatva. Most szigetelő aszfaltréteggel öntötték be 2 méter mélyen.

Dr. Polgár Iván.

Muzeumi értesítő.

Fejérmegyei őskeresztény emlékek és a muzeum Krisztus monogrammköve.

A székesfehérvári muzeum őskeresztény emlékeinek tekinthetők a *tác-fővenypusztai* ásatások leleteiből: a vas diatretum-nak nevezett hálózatos disztítésű üvegtöredékek, egy üvegtalp nyelén a mai kelyheken látható gombszerű kiszélesedéssel (nodus), az a töredékekben fennmaradt sárgamázás edény, melynek disztítményei halhoz hasonló minták, keresztalakot viselő galancsinhajtó bogár (scarabeus), fülén pedig kígyóalakok. A hal közismert Krisztus-jelkép, a scarabeus a hátán levő kereszt alapján őskeresztény (Ujabb megállapítás szerint e disztítmény nem scarabeus, hanem benyomott levél keresztekkel. Dr. Paulovits István közlése.)

A kígyó és sárkány már a pogányságban is úgy szerepel, mint a gonoszág képviselője. Az érmeiken is alkalmazták, hol a császár reá taposva vagy lovon ülve öli meg a kígyótestű sárkányt, ezzel jelezve ellenségei legyőzését. A keresztények ezt a jelenetet Krisztussal kapcsolták össze, követve a zoltáros szavait: super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem. Később a sárkányölést átvitték a szentekre is, így alakult ki a sárkányölő Szent-Mihály és Szent-György alakja.¹⁾

Fejérmegyének másik nevezetes őskeresztény lelőhelye *Dunapentele*, Intercisa. E téren való jelentőségét mutatja nagy kiterjedésű késő római temetője. Hogy ebben keresztények is pihentek, igazolják egykori temető kápolnájának fennmaradt alapfalai.²⁾ Ennek további bizonyosságai a sírleletek, különösen az ékszerek őrzésére használt faládikák (scriniumok) bronzveretei, amelyek disztítményei a legtöbbször ugyan pogány motívumokból állanak, néha azonban a keresztény felfogás is megjelenik rajtuk. Jellemző kifejezői annak a kevert gondolatvilágnak, amelybe már behatolt a krisztusi eszme, de még a pogány mitológikus elemeket nem tudta kiszorítani. Például a tiszta pogány orgiaszerű dionysosi menetek csoportjába tartozik a M. N. Muzeum egyik dunapentelei bronzverete Minerva-, Herakles- stb. ábrázolásokkal, legnagyobb lemezén párducfogatton álló Dionysos látható.³⁾ Másik e fajta fejérmegyei lelet a felcsuthi ékszerszekrényke disztítése, melyet 1880-ban IV. századi, kőlapokkal bélelt sírban találtak.⁴⁾ De már pogány és keresztény jeleneteket ábrázol

a berlini Museum für Völkerkunde dunapentelei ládaverete. Ezen a császár dicsőítése mellett, bár nagyon hiányos állapotban, a Jópásztor alakja is látható pálmafa árnyékában álló juh társaságában.⁵⁾

Nagy Lajosnak a Pannoniában megjelent értekezése szerint (Keresztény-római ládaveretek Szentendréről, Pannónia, 1936. évf. 1—3. szám, 3—21. l.) dunapentelei keresztény ládaveretet őriz még a mainzi Central-Museum Szent Péter és Pál egymással szemközt néző fejével, az oroslánok között álló Dánielt és a kánnai mennyegzőt ábrázoló domborművekkel. A domborműveket körülvevő mezők egyes sarkain Krisztus monogrammok is kivehetők. Az apostolok portréi mellett nevük maradványai: ... VLV. és . ETR... olvashatók. Szent Péter és Pál alakja a ládavereteken, akik a pécsi cubiculum Nagy Constantin-féle Krisztus-monogrammjának két oldalán szintén láthatók, annak bizonyosságai, hogy a pannóniai keresztény ábrázolások a Rómavárosi keresztény művészet hatása alatt keletkeztek, mert a két apostol Róma patronusa. (Nagy L.: l. m. g. k, 17. l.) A M. N. Muzeum egyik dunapentelei ládaveretén a keresztény jelenetek mellett Orpheus is jelen van egy lemezkén, melynek sarkaiban Nagy-Constantin-féle Krisztus-monogramm és galamb jönnek elő, de ott találjuk még Jupitert kétszer, Minervát, Mercuriust kétszer, Marst háromszor. (Nagy L.: l. m. 9. k. 17—18. l.) A keresztény jeleneteknek e vegyítése a pogány mitológiával Pannónia északi részén a nyugati keresztény hitéletnek bizonyága, a mitológikus ábrázolások vizsgálata pedig a hellenisztikus keleti művészetnek nagy térfoglalását mutatja és egyik tünete Kelet és Nyugat dunamenti ütközésének (Nagy L.: l. m. 18. l.).

A székesfehérvári muzeumban *Dunapenteléről* származó tárgyai között minden kétségek kizárólag őskeresztény hagyaték egy kis aranszalagból készült Krisztus-monogramm köralakú keretben. Keretének fülecskéje alapján nyakcsüngő lehetett. Érdekessége, hogy a monogramm „r” betűje nem a szokásos P alak, hanem a görög kis „r”-nek megfelelő betűalak (Lt. sz. 2433). Ugyanide sorozható az az agyagból készült függőmécse is, mely az irodalomban mint fenyőtoboz szerepel, tüzetesebb megfigyelés után azonban, különösen jellegzetesen kiképzett szája és pikkelytelen faroknyulványa alapján kétségtelenül halnak felel meg. A hal mint keresztény szimbólum nagyon elterjedt, gyakori a mécséséken is és így a mi mécsesünk is valószínűleg keresztény emlék. (Lt. sz. 4029.) *Dunapenteléről* lévén szó, ahol az őskeresztény emlékek aránylag elég gyakoriak, talán közéjük tartozik az a faragványos kő is, mely 1933-ban dr. Schwanner Jenő ajándékából került a muzeumba. Nagyobb mészakőtömbnek töredéke. Kerettel körülvett faragványa két

szőlőfürtöt csipegető madáralak, mely ábrázolás szintén belevág a keresztény szimbolikába: a galamb mint az örök béke, a szőlőfürt mint az Oltáriszentség jelképe. (Lt. sz. 8695). *Zámolyról* egy szivalakú levéllel és szőlőfürttel díszített bronzmécses számitható az őskeresztény emlékek közé.⁷⁾ (Lt. sz. 2524).

E szerény emlékek sorából messze kiemelkedik a *Székesfehérváron talált Krisztus-monogrammos kő*, mely 1935 őszén az egykor beszálló vendéglő, majd katonai laktanya, azután polgári iskolának használt Mirth-féle ház falából került elő, mikor azt lebontották, hogy helyén a Nemzeti Bank épületét felépítsék. Amidőn a falvakolat leverése után a kő egyik faragványos oldala előtűnt, meglepetésünkre annak díszítése semmikép sem illett a város középkori köveinek gazdag változatába. A kő teljes kibontása után másik lapja is díszítettnek bizonyult és ennek hatalmas Krisztus-monogrammot ábrázoló domborműve azonnal eldöntötték, hogy a kő őskeresztény emlék.

A kő anyaga a friss törési felületen csillogó, szabad felületén mállás folytán fénytelen kristályos mészkő. Alakja téglalapalakú oszlop. Magassága 98 cm., két hosszanti, díszített lapjának szélessége 38 cm., keskeny oldalainak szélessége 24 cm. Az egyik lapját a római mozaiklapokon szokásos hatágú rózsák díszítik, a másikon a Krisztus-monogramm alatt levelekkel és gyümölcsökkel megrakott fa, felette állatalakok láthatók. Középen két egymást keresztező delfin fekszik. Ezek felett pálmalevelszerű faragvány, a bal sarokban hal van. A delfinek alatt a baloldalt ollós skorpió és csavarulat csiga, a jobb oldalt nyolckarú polip és e felett egy rák tölti ki.

A Krisztus-monogramm (crux monogrammatika) legegyszerűbb formája a görög kereszt (+) függélyes szárának a görög „r” betűvé (P) való átalakításából származott. Másik alakja a Megváltó görög nevének kezdő betűiből tevődött össze: XP (Christos) vagy IX (Jesus Christos). E két betű összekapcsolásából alakult ki a harmadik század elején a hat ágú csillagalak (✠), majd a harmadik század végén az az alak (✠), mely Nagy Constantin győzelme után rákerült a római hadijelvény (labarum) lobogójára és ezzel együtt az érmekre is, minek folytán az eddig tilos és titkos jel nyilvánossági jogot nyert. Hazai Krisztus monogrammjainak mind ebből a típusból valók. Egyedül a székesfehérvári kő monogrammjá a régebbi, egyenlőszárú görög-keresztes forma, tehát új típus a magyarországi őskeresztény emlékek sorában.

Ennél is meglepőbb és becsesebb szimbolumokban való gazdagsága. A levelekkel és gyümölcsökkel megrakott fa, melyen a kisebb és szivalakú levelek láthatóan különböznek a nagyobb és gömbölyded almatermésektől, a paradicsomi bünbeesés fája. Az állatok közül a hal, mint Krisztusnak, az Isten fiának és

Megváltónak jelképe, közismert dolog. A delfin a pogány sír-
emlékeken a meghalt lelkét jelképezte. Ugyanaz az értelme meg van
kereszténységénél is. Máskor a Krisztusban való reménynek vagy
a halat helyettesítve magának Krisztusnak jelképe. Mit jelentenek
a kő egyéb állatai: a skorpió, a rák, a csiga, a nyolckaru polip,
a keresztény szimbolikában oly szokatlanok, hogy erre feleletet
adni egyelőre nem tudunk.

Mi volt az oszlopcska rendeltetése? Erre választ ad két
hosszanti keskeny oldalának vályuszerű mélyedése. Két diszített
lapja ugyanis arra utal, hogy olyan helyen állott, ahol mindkét
diszítés látszott, miként például a kőkori látók oszlopainál. Ez
esetben a vályuszerű mélyedések az oszlopok között kitöltő kő-
lapok beeresztésére szolgáltak. A Krisztus-monogramm és jel-
képes diszitményei alapján tehát a kő valamely őskeresztény
templom kancellusa, a szentélyt elzáró korlátjának oszlopa le-
hetett. Ez a templom pedig nem lehetett Székesfehérvárott, ahol
nem létezett római telep. csak a közelfekvő tác-fővenyusztai
római teleppel hozható kapcsolatba, ahol, akárcsak Dunapentelel,
a IV. században már élénk keresztény élet lehetett és ahonnan,
mint építőanyag került Fehérvárra.

1. A tác-fővenyusztai bazilikáról megjelent ismertetések: Marosi
Arnold: A tác-fővenyusztai ásítás, Székesfehérvári-Szemle, 1934, 53—71. l. —
Dr. Horváth T.—Marosi A.: Jelentés az 1934. őszi tác-fővenyusztai ásításról.
U. o., 1935, 35—38. l. — Marosi Arnold: Őskeresztény emlékeink és a főveny-
usztai bazilika. Katolikus szemle 1935, 78—84. l. — U. az: Volt-e Székes-
fehérvárott római telep? Századok 1935, 266—269. l.

2. A dunapentelei temetőkápolnát említik Oroszlán Zoltán: Arch. Ért.
XXXIX (1920—1922), 95. oldal; Paulovics István: A dunapentelei római telep
(Intentio) (Archeologia Hungarica II.) 20. oldal.

3. Paulovics István: Dionysios menet (thiasos) magyarországi római
emlékeken I Arch. Ért. XLVIII. (1955) 83. oldal, 65. kép.

4. U. ott 77. oldal 62 és 63. kép.

5. Dr. Nagy Lajos: Az óbudai őskeresztény cella trichora a Raktár-ut-
cában. Budapest, 1931, 31. oldal 21. kép.

6. Marosi Arnold: A székesfehérvári muzeum dunapentelei régiségei.
Arch. Ért. XXXVII (1917) 5. l. — Iványi Dóra: A panuoniai mécsesek. 263.
oldal Nr. 3692, LIV. t. 5. sz. ábra.

7. Marosi Arnold: Őskori és római adatok Fejér vármegyéből. Muz.
és Könyvt. Ért. 1913, 196. l. — Iványi Dóra: I. m. 299. oldal. Nr. 2484, LIX.
t. 7. sz. ábra.

Marosi Arnold.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Sóskut régészeti adatai.

Sóskut őskori régészetét a székesfehérvári muzeumban egy agyagbögre és bronztű (Lt. sz. 2635–36.) képviseli, melyek 1932-ben Tóth József intéző ajándékából kerültek ide. Mint római lelőhelyről az Arch. Ért. (rf. III. 1870, 30, és rf. XIV. 1881, 65. l.), továbbá Károly János (Fejérm. Tört. V. 288. l.) emlékezik meg. Iványi Dóra egy római mécsesről tesz említést (A pannoniai mécsesek, Bpest, 1935. 24. l., 3289. sz.). 1936. május 3-án Marosi Arnold és Dormuth Árpád tartottak itt régészeti szemlét. A kiutazásra okot az a jelentés szolgáltatta, mely szerint a kőbánya területén feltárt barlangban különféle leletek: ember- és állatsontok, edénytörödékek kerültek elő. A barlang a Kálvária-hegynék nevezett magaslat kelet felé néző lejtőjén fekszik szemben a Benda-patak és mellékfolyócskája összefolyásával. Magáról a barlangról, volt-e emberi lakóhely, nem lehetett megállapítani. Azok a környéken talált leletek ugyanis, melyek erre engedtek következtetni, nem a barlangban, de a körülötte fekvő hegyoldalon kerültek elő, melyeket a hegytetőről a víz hordhatott oda. E feltevést igazolta a tetőre való felmászás, amikor egy kisebb szabású, de nagyon szabályos földvárkörvonalai tártultak elénk. A kőralaku sánc és azt kísérő terrasz tisztán kivehető, az árokserű feltárásokban pedig garmadával gyűjthetők az őskori cserepek. A muzeum számára gyűjtött néhány díszítéssel edénytörödékek mellett különösen érdekes két megmunkált állatsont. Az egyik átfurt, csüngőnek basznált medvefog, a másik valószínű barlangi medve megkövesedett lábközepsontja (?), melynek két oldalt gerincszerűen kiemelkedő része átfurt. A két lyukat egyik oldalon kopástól származó árokserű mélyedés köti össze, amit lyukakon áthuzott fonál idézhetett elő. Bemondás szerint a Kálvária hegytel szemközti magaslat északi tövében, az iparvasút fordulójának, továbbá a biai ut keleti oldalán elterülő szőlőkben bronzkori urnákat ástak ki. *M. A.*

Római korú kelta sírlelet Inotán.

Szemlénk hasábjában Marosi Arnold és Dormuth Árpád érdekes, minden apró kis részletre kiterjedő, rendkívül becses közleményeikben beszámoltak már mindama leletekről, melyek a Budapest—Gráz-műút 1935. évben végzett építési munkálataival kapcsolatban napfényre kerültek — amennyiben azokról sikerült tudomást szereznünk. Az ő érdemük, hogy az új uttal kapcsolatban vármegyénk archeológiája újabb értékes kulturtörténeti adatokkal bővült s oly érdekes leletekkel gazdagodott, mint aminők a csóri őskori putri lakások, a szárazréti középkori temető s a Velencei tómenti eddig ismeretlen emberi telepelyek. (L. részletesen Székesfehérvári Szemle 1935. év III—IV. köt. p. 79—84, továbbá 1936. év I—II. köt. p. 48—50 és 52.)

Pompás munkájukat kívánom részben folytatni, illetve kiegészíteni, amikor alantokban a nevezett műút Inota község határában feltárt leleteiről szólnok, melyekről sajnos az erőltetett s nagy iramban végzett földmunka következtében csak közvetve sikerült tudomást szereznem s a napfényre került leletek egy részét muzeumunk részére begyűjtenem.

A már mondott műút ugyanis, amint elhagyja Csór község határát az Inotához tartozó kis Réti-erdőn át a régi nyomon halad tovább nyugatnak egész a nádasladányi utelágazásig, ahol elhagyva a régi vonalat egy 3 méter mély bevágással Inota község déli, eddig beépítetlen területére kerül, majd vármegyénk határán újból beköt a régi nyomvonalba s azon fut tovább Várpalotának. Az új ut e szakaszában a Faluhelynek nevezett parcellák területén, közvetlen a község alatt rengetek cserépedény töredéket tárt föl s miután e helytől kissé északnyugatra, Szabó Kálmán földjén már előzőleg is egy állítólagos római telepely nyomait ismertem (l. Székesfehérvári Szemle 1935. év I. II. köt. p. 47.), az ut cca. 1 méter mély bevágási munkálatait e részen hatványozott

éberséggel figyeltem. Sajnos, a már említett s megállást nem engedő kubikus munka megakadályozott benne, hogy magam elsődlegesen bármit is találhattam volna s így hosszú ideig csak azokkal a vastagperemű edénytörésekkel kellett megelégednem, melyeket az innen kikerült, meglehetősen agyagos földben gyűjthettem nagy mennyiségben. Az ott dolgozó munkások — mint mondták — állandóan nagy méretű cserépedényeket leltek, melyeket azonban magam sohasem tudtam teljes egészükben látni, míg aztán egy hatalmas római sirtégla s annak közeléből rengeteg emberi csont került elő. A munka menete sajnos nem engedte, hogy a sirtégla s az emberi csontok közt bármi összefüggést is kereshessek, ismételt kérésre azonban végre a munkások mégis beszolgáltatták egy sír hiányos mellékleteit, majd egy meglehetősen ép, finomművű cseréptálat s egy római pénzdarabot. E leletek alapján Inota, illetve tágabb értelemben vármegyénk őstörténete újabb érdekes adattal bővült, annak igazolásául, hogy az emberi kultúra megszakítás nélkül folytatódik már évezredek óta vármegyénk területén. Különös érdekessége az inotai leletnek még, hogy annak mellékletei, mint a következőkben látni fogjuk teljesen megegyeznek a dr. Brunner István által Székesfehérvári Szemle 1936 év I—II p. 36—39.) lovasberényi római korú sírlelet mellékleteivel, úgyhogy az inotai leletet a lovasberényivel egyidősnek, vagyis közélebből a Kr. u.-i. III. század első feléből származónak kell vennem.

Az inotai sírból ugyanis két teljesen ugyanolyan szárnyfibula került elő, (Lt. sz. 10167.) mint aminőt dr. Brunner ír le és mutat be a lovasberényi kelta temetőből, azzal a különbséggel, hogy az inotai szárnyfibula lemeze finoman áttört s nem sima mint amazé, egyébként annyira megegyezik a lovasberényivel, hogy bátran merem állítani miszerint egy műhelyből került ki mindkettő. Érdekes még az is hogy itt is, mint Lovasberényben ugyancsak két teljesen egyforma fibula volt a sírban, melyek közül az

egyik csaknem teljesen épen maradt ránk, míg a másiknak csak a szárnya került elő a rugós zárszerkezettel, tüje azonban hiányzik. A bronz fibulák egyébként 130 mm. hosszúak, legnagyobb szélességük 35 mm. s lemezvastagságuk fél mm. Bemondás szerint egyébként alig 80 cm. mélyen feküdtek néhány emberi csont között, melyektől kissé távolabb volt a koponya, melyről a következőket jegyezhetem meg. A finom csontrendszerű, gracilis koponya 10 éven aluli, minden valószínűség szerint nyolcéves lányé. Homloka alacsony, fejtető domborulata kevésbé ívelt, felső állkapcsában 3 még ki nem bujt foggal. A fogak egyébként föltűnően épek s a metszőfogak csipkézettek. A koponya varratok a kornak megfelelően elcsontosodottak, de össze nem nőttek. Méretei: Az állszöglet és fejtető közt 15 cm., az orrgyök és nyakszirt dudor közt 16 és fél cm., az öreglik (foramen magnum) és fejtető közt 11 és fél cm. s a két arccsont közti távolság 9 cm. (dr. Deutsch Gvörgy várpalotai orvos mérései alapján.)

A koponyától valamivel távolabb egyébként egy 21 cm. külső átmérőjű, 9,5 cm. magas finom csiszolású grafit-al kevert agyagból készült, gondosan korongozott és égetett, vonaldíszítésű, vastag peremű, római izlésű tál feküdt, melynek egyik fele sajnos csaknem kétharmadrészig elpusztult.

Az inotai sírlelet korát illetőleg előzőkben azt mondtam, hogy azt a Kr. u.-i III-ik század első feléből valónak gondolom. Föltevésemet elsősorban a sírtól nem messze lelt IMP (ERATOR) GORDIANUS PIUS FEL(IX) AUG(USTUS) föliiratú római éremre alapítom, mely szerint a sír minden valószínűség szerint a Kr. u. 238—244-ig uralkodó Gordiánusok idejéből való. Megerősít ebben a lovasberényi lelet analógiája is, melynek korát dr. Brunner ugyancsak a Kr. u.-i II—III. századból valónak s kelta eredetűnek mondja. Véleményem szerint az inotai s véle a lovasberényi lelet is a római hatástól erősen szaturált kései kelta időből és pedig a Kr. u.-i III. századból való s így biztos támpontul szolgál ahhoz, miszerint Inotán is egy kelta telep létezett, mely

a Kr. u.-i III. században valószínűleg elvesztette régi jellegét s fogadta be a föltartóztathatatlantul előretörő római ízlést és kulturát.

Faller Jenő.

Fejér megye avar sírleletei.

Az Archeologia Hungarica XVIII. kötete, mely a székesfehérvári múzeum fennállásának 25 éves jubileumára készült és „Dunapentelei avar sírleletek“ címen jelent meg, nemcsak Dunapenteleiről szól, hanem Fejér megye többi eddig feltárt leleteit is magában foglalja. A dolgozat szövege magyar és francia, szerzői Marosi Arnold és Fettes Nándor. Az előszót gróf Széchenyi Viktor, a Székesfehérvári Muzeumegyesület elnöke írta jelezve, hogy a mű kiadásának célja egyrészt az avarkori kultúra ismeretének új adatokkal való gazdagítása, másrészt a már közölt adatoknak jelentőségüknek megfelelő méltatása. Kiadvány egyben kezdete a 25 éves székesfehérvári múzeum anyaga tudományos feldolgozásának és bizonyossága annak, hogy egy megyei, illetőleg városi múzeum 25 éves intenzív munkájával mit nyújthat a nemzeti és nemzetközi tudománynak, valamint annak is, hogy egyes közgyűjtemények mikép kapcsolódhatnak be az ország központi muzeumának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak munkásságába.

A dolgozat fő tárgya, miként címe mutatja, a Magyar Történeti Múzeum dunapentelei avar leleteinek ismertetése. Ugyanitt vannak az adonyi, a felsősisméndi és cecei leletek is. A székesfehérvári múzeum anyagából az igari, az előszállás-őreghegyi, az előszállás-bajcsihegyi, a sukorói, a vajtai sírleletek szerepelnek, míg Székesfehérvárt egy kard és kengyel, Seregélyest és Dunapentelét egy-egy edény képviseli. Marosi Arnold a lelőköri körülményeket ismerteti a műben, Fettes Nándor elsősorban a dunapentelei és vele kapcsolatban a többieknek is kulturtörténeti helyzetét igyekszik tisztázni. Bartucz Lajos a csontvázanyagot dolgozta föl.

A székesfehérvári múzeum anyagából Fettes Nándor ide vonatkozó

megállapításai következnek. Az igari kard, melynek legközelebbi rokonai a dunapentelei és pusztatóti aranyveretes szabályák, belseőszálai minta után készült a VII. század közepe táján (48 és 98. l.). Ugyanide utal Előszállás-Őreghegy 44. sírjának csontcsatja. Párját a tolnamegyei Bölcskéről ismerjük és az Altaj vidékén ott honos. Az újabb orosz ásatások Kudyrge mellett egy népvándorláskori temetőből több darabot hoztak napvilágra. Az északmongoliai Tola folyó völgyében pedig (Nainte Sume nevű helyen) egy lovas sírban, melynek kengyelei és zablája teljesen azonosak a mi avar sírleleteinkben előfordulókkal, szarvas agancsból faragott ilyen csatot találtak. (47—48. l.) A 33-ik sír szárnyas vésője, vas fejszéje pontos analógiái a minuszinski lovasnomád kultúrából ismeretesek. (48. l.) A 28. sír lóherlevél alaku lószerszám diszei szintén belseőszálai formák (97. l.)

E belseőszálai formák megjelenése a magyarországi avarság körében a VI—VII. századra esik, de ugyanezkor nyugat felől már erős germán hatás is jelentkezik. Ez látszik az Előszállás-Őreghegy 38. sírjának szakállas nyílhegyén és négy szeggel díszített négy-szögletes bronzveretén (98. l.) Ugyanezt igazolja a 36. sír stílusa, mely különösen gepida sírokban található. Germán típusok a keramikában az Előszállás-Őreghegy és Dunapentele kiöntő csöves, hullámvonalas füles korsója. (98. l.)

A VII. század utolsó évtizedeiben hellenisztikus hatásként megjelennek avar sírleleteink között a griffes-indás szíjvégek. Az enemű legkorábbi típusok közé tartozik Előszállás-Bajcsihegy áttört griffes szíjvége szegekkel, karikákkal díszített germán jellegű négyzet alakú bronzlemezekkel (98. l.). A griffes-indás bronzöntvények virágzásának ideje a VIII. század. E korból származnak Előszállás-Bajcsihegy indás övgarnitúrája, Sukoró griffes kis bronzai, csatja és nagy szíjvége egyik oldalon állatviadalo, a másikon indás díszítéssel, Vajtanak indás övgarnitúrája és Előszállás-Őreghegy 18. sírjának szalagfonatos ezüst lemezkeje. E kor keramikájának tipikus darabja a seregélyesi füles pohár és

Előszállítás-Öreghegy, Bajcsi-hegynek hasonló szabású sárga edényei, melyek Horváth Tibor kimutatása szerint

a nagyszentmiklósi lelet arany edényeivel vannak közelebbi összefüggésben (94. és 98. l.). M. A.

FELJEGYZÉSEK.

Őskori kőszeközök Székesfehérvárról. A szerencsés véletlen két őskori kőszeközrel gyarapította a múzeum székesfehérvári őstörténeti anyagát. Az egyik Potó István földmunkás szolgáltatta be. Taláta a kanális parton ott, ahol a Varga-csatorna kiágazik a Malom-csatornából. Valószínű a csatornából kihányt iszappal kerülhetett a partra, de az sincs kizárva, hogy eredeti helyén volt, mert e tájon, valamint a réttel szomszédos Szeder-utcai kertekben már több őskori lelet került elő. A zöldes fekete kőzetből készült nyélyukas kőbalta hossza 23-5 cm. E mérettel a múzeum legnagyobb e fajta kőszeköze. A másik kőszeközt Mahler Károly, az Ybl Miklós áll. gimnázium tanulója hozta. Ez az Eppinger-féle téglagyár feletti dűlőben került elő. Az alakjuk után gyalukőnek nevezett kőszerszámok közé tartozik. Sajnos, egyik vége letörött és elkalódott. Hossza 8 cm. (Lt. sz. 10094 és 10095.)

Bronzkori urnatemető Káloz-Belmajor területén. A székesfehérvári múzeumnak Káloz-Belmajor területéről eddig csak római leletei voltak és pedig agyagbögre és tálka. (Lt. sz. 4425-26) Újabban Jófejú számtartó adománya folytan már bronzkori adatokat is szereztünk, melyek a Csiripi-pusztá és Sárkeresztúr közti u. n. hetvenes-tablán gazdasági munkálatok közben kerültek felszínre. A leírás szerint a leletek bronzkori urnatemető mellékletei, melyek közül 2 alacsony füles csésze, apró lülű tálka fenékrészlet, csöves-edénytalp és nagy fedőfül került be a múzeumba (Lt. sz. 10154-58.) A Csiripi homokbányában csontvázaikat találták.

Nilus-parti jelenet egy székesfehérvári kőemléken. Nagy Lajos: Aquincumi mumia-temetkezések c. értekezésében (Dissertationes Panno-

nicae Ser. I. Fasc. 4. Bpest. 1935) Pannonia egyiptomi vonatkozású emlékeivel foglalkozva a székesfehérvári püspöki kőtár egyik római kövéről is megemlékszik képe bemutatásával. A köő ábrázolása a Nilus partjára visz el bennünket, mely krokodilusokat, amphorákkal terhelt szamarat, fára menekülő grillust és odaváló növényzetet tár elénk. A faragvány idegenből vett mintakönyv után aquincumi kőfaragó műhelyben készült. (I. m. 28. l. 26. k.)

Középkori oklevelek Székesfehérvárról. A múzeum okiratgyűjteménye újabb gyarapodásában említésre méltó két középkori székesfehérvári okirat. Az egyiknek datuma 1478 aug. 21, tartalma: Székesfehérvár tanácsának bizonyáglevele arról, hogy Margit asszony, néhai Fekete Mihály özvegye, a fehérvári Szt. Bertalan utcában levő házát a csatnai pálos kolostornak adományozta. A másik III. Béla király oklevele 1193-ból, amellyel a székesfehérvári keresztény lovagokat birtokaikban megerősíti. A helytörténet és magyar nyelvészet szempontjából értékes oklevélnek eredetijét, valamint az előbbiét is a M. Orsz. Levéltár őrzi és azokról készítettet a múzeum fényképeket.

Adatok Székesfehérvár templomairól. Városunk történelmi adattárának értékes gyarapodása azok a cikkek, melyeket Dr. Polgár Iván a Fejérmegyei Napló-ban közölt. E közlemények tárgyai a következők: Szent Peter apostol temploma (F. N. okt 12 és 13), A fehérvári székesegyház keletkezése. (F. N. okt. 27), Különösen időszerű a Szent Jakab templomról szóló közlemény, amely folyamatban levő restaurációnál előkerült gotikus pillérek és ablakkeretek alapján ismerteti, miként történt a mai székesegyháznak az egykor helyén állt középkori temp-

lomból való átépítése és kapta meg jelenlegi barokk külsejét.

Legújabbban ugyancsak Dr. Polgár Iván munkája hagyta el a sajtót. „A székesfehérvári bazilika multja“ címen. (Szf. 1936.) Mindazt, amit tudós szorgalom az egykori fényes árpádházi templomunkra vonatkozólag megállapított, amit többszöri ásatások feltártak, a munkában összegyűjtötte, irodalmi vonatkozással ellátta. Műve a későbbi munkák szempontjából elsőrangú fontosságú, mert itt egy helyt található minden, amit e templomról valaha is irtak.

Fejér megye az Archeologiai Értésítőben. Az Arch. Ért. 1935-ki évfolyamában fejérmegyei vonatkozású közlemények Marosi Arnoldtól: A székesfehérvári muzeum római kocsilelete Kálozról és ezzel együtt Alföldi András a nagylóki, dunapentelei, sárszentmiklósi és egy régebbi kálozkocsi-leletről emlékezik meg ismertette azoknak állatfejes kerékvetőit Paulovits István a „Dionysosi menet (thiasos) c. tanulmányában a dunapentelei, felcsuti római ládaveretek ide tartozó bronz ládavereteit ismerteti és a székesfehérvári muzeum Adonyból származó bronz tükörtokjának Dionysos, Herakles és egy pán alakját ábrázoló domborművét. A tanulmány folytatása az Arch. Ért. 1936-os kötetében Dunapentele és Kajászó-szentpéter szerepelnek dionysosi kőemlékekkel. Ugyanitt Marosi Arnold a székesfehérvári muzeum ősköri csontszigonyáról közöl cikket, Höllrigl Ferenc pedig III. Béla király székesfe-

hérvári sírjából való csipkének képét mutatja be.

**Fejérmegyei keresztény ládave-
tek.** Nagy Lajos a Pannónia-ban közölt tanulmányában (Keresztény-római ládaveretek Szentendréről, 1936 1—3. füz. 1—21. l.) négy fejérmegyei leletről is megemlékezik. Három Dunapenteletről, egy Lovasberényből származik. A dunapentelei példányok egyikét a mainzi Central-Muzeum őrzi Danielnek az oroszlánok és két fa között álló mezelen alakjával és a kánai csodával. A rajta látható arcképek közül a két szélső meduzafejet ábrázol, a két középső egyike Péter és Pál apostol, másika női arckép. (Hampel: Arch. Ért. 1902, 39. l. 11. k. — Supka: Frühchristliche Kästchenbeschläge aus Ungarn. Röm. Quartalschrift 1913, S. 162, Fig. 1. — Pannónia, 1936 1—3. szám. 8. k.) — A másik dunapentelei lelet a berlini Völkerkunde-Museum tulajdona, mely a jó Pásztor alakja mellett a Constantinus-dinastiára vonatkozó jeleneteket is ábrázol (Pannónia 1936. 13. l. 46. egy. 3) A harmadik darabon, mely a Nemz. Muzeumban van, a keresztény jelenetek mellett Orpheus is jelen van egy lemezkén, melynek sarkában Nagy Constantinus-féle Krisztus monogram és galamb láthatók, de ott találjuk még Jupitert kétszer, Minervát, Mercuriust kétszer, Marst háromszor. — (Supka: I. m. Fig. 2. — Pannónia 1936, 1—3. sz. 9. k.) — A lovasberényi ládaveret Bellerophon ábrázolását említi Nagy Lajos (Pannónia 1936, 1—3. szám 19. l. 16. k.)

Hivatalos tudósítások.

A muzeum közgyűjteményé nyilvánítása. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1936 évi július hó 17-én 10058 1936. III. sz. alatt kelt rendeletével a muzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdésének rendezéséről szóló 1929: XI. t.-c. 2. §-ában foglalt rendelkezés értelmében a Fejérmegyei és Székesfehérvári Muzeumot közgyűjteményé nyilvánította.

Elismerés a muzeumnak. A köz-

gyűjtemények Orzz. Főfelügyelősége 1936 július 5-én 60/1936. sz. alatt kelt a székesfehérvári muzeumhoz intézett átirata:

Tekintetes Igazgatóság!

A vezetése alatt álló muzeum 1935 évi működéséről szóló jelentését teljes elismeréssel vettem tudomásul.

A muzeum épületének kibővítésével folyó építkezési munkálatok, a muzeum anyagi helyzetének kedvező

volta, a kitünő belső munkaközösségi szervezet, kiállítások szép eredményű rendezése, a céltudatos belső munkásság, a muzeum anyagával és tevékenységével kapcsolatos előadások, a lelőhelyek éber szemmel tartása és eredményes föltárása, a székesfehérvári bazilika maradványainak fölkutatásában való részvétel, egyes tudományos értékű eredmények publikálása, külső kutatók támogatása, a nagyközönség érdekeinek szolgálata: mind olyan körülmény és teljesítmény, amely a legteljesebb ügyszeretetről, sokoldalú szaktudásról, lelkes odaadásról, a muzeum céljainak világos ismeretéről és buzgó szolgálatáról tanuskodik.

Kérem a tekintetes Igazgatóságot, tolmácsolja elismerésemet és köszönetemet önzetlen munkatársainak is, akik annyi ügyszeretettel és szak tudásuk javával szolgálják Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. városnak az ő munkásságuk útján is egyre gyarapodó, fejlődő múzenmát, hogy az elmúlt negyedszázad verejtékes, de gazdag eredményei után új virágzás felé vezessék intézetüket javára a két áldozatkész törvényhatóság közönségének és az egyetemes magyar művelődésnek.

Budapest, 1936 július 5.

Tisztelettel

Dr. Pasteiner Iván

a közgyűjtemények országos főfelügyelője.

A Muzeumegyesület szabadelőadásai. A jelen évvel indult meg a Muzeumegyesület szabadtanításának 26. évfolyama. E negyedszázad alatt a város kulturális felvilágosítása terén ezek az előadásoké volt az országrész. Közönséget szereztek maguknak és e közönség hűségesen kitartott a mai napig is, sőt tovább fejlődött, újabb barátokat híveket szerzett az egyesületnek. Az ezévi előadások száma hat volt. Az előadások sorrendje a következő volt:

1. November 10. **A szabadtanítássorozatok II. negyedszázadának megnyitó előadása.** 1. *Gróf Széchenyi Viktor* egyesületi elnök bevezetője; 2. Jámbor:

Szerenád-ból két tétel. a) Andante, b) Allegro. 3. *Dr. Csitáry G., Emil* egyesületi alelnök előadása: **Érdekeségek városunk multjából.** 4. A) Grieg: Bölcsődal. B) Szemlér: Kis magyar szviitt vonószenekarra (Itt először). 5. *Marosi Arnold* muzeumigazgató zárószava. A zeneszámokat előadta a Zenekedvelők Egyesületének vonószenekarra *Szemlér István* zeneisk. igazgató vezénylétével.

2. November 17. *Dr. Mohai Ádám*, ciszt. r. gimnáziumi tanár: **A légvédelem.** Vetített képekkel.

3. November 24. *Marosi Arnold* muzeumigazgató: **A székesfehérvári ásatások tanulságai.** Vetített képekkel.

4. December 1. *Dr. Kotsis Iván*, műegyetemi ny. r. tanár: **A mai kor építőművészetéről.** Vetített képekkel.

5. December 8. *Kiss Dezső*, építőmérnök: **Az esztergomi feltárások.** Vetített képekkel.

6. December 15. *Dr. Say Géza*, tanügyi tanácsos: **Mit kell tudni a művásárlónak.**

Közgyűlés. A lefolyt 1935 évi közgyűlést az egyesület 1936 május hó 28-án tartotta. *Dr. Kepes János* ügyvezető alelnök elnöklete mellett. A tárgysorozat előtt az elnök indítványára az egyesület táviratilag fejezte ki jókívánatait elnökének gr. Széchenyi Viktornak a családjában végbemenő örömmünnep alkalmával. Ezután *Dormuth Árpád* terjesztette be titkári jelentését, melyben az egyesület huszonötéves fennállásáról és a dísztagok választásáról emlékezett meg. Az egyesület első lustrumát a latin költő szavaival jellemezte: „Emléket állítottam, ércnél szilárdabbat, melyet sem idő, sem viszontagság nem fog elpusztítani.“ Vázolta az egyesület működését a Szt. István bazilika feltárása és a nagy király emlékének megőrkítése tárgyában. A tagok változásával kapcsolatban néhai Mátrai Rudolf, Philípp István, Pflinn István és Pék János emlékének hódolt. Majd *Marosi Arnold*, muzeumigazgató mutatta be jelentését. Jelentésében kitér a muzeum külső és belső munkálataira, a munkatársak irodalmi működésére és az egyes gyűjtemények gya-

rapodására, nemkülönben megemlékezett a muzeum anyagi jövevőiről.

A zárószámadás a következő volt:

A Fejérvármegyei és Székesfehérvári Muzeumegyesület Zárószámadása az 1935. évről.

A) Törzsvagyon.

Hadikölcsönkötvényekben: n. é. K. 18.000, Kényszerkölcsönkötvény: n. é. 250.000, Székesfehérvári és Fejérvármegyei takarékpénztári részvény 3 db.

E törzsvagyonhoz hozzájárultak:

Fiáth István 1915-ben: P. 1.000,
Wertheim Pál 1918-ban: 1.233,48,
Egyesületi pénztár 1918-ban: 2.756,52,
Dr. Polgár Iván 1924-ben: 3 000,
Magdics István 1925-ben: 250.000,
Muzeumegyesület fenn-
tartási alapja: 10.000

Wertheim Pál 1926-ban öt darab Székesfehérvári takarékpénztári részvennyel. A részvények 1927-ben 50 P. felülfizetéssel kicseréltettek két darab Székesfehérvári Takarékpénztári és Kereskedelmi Bank 25 pengő névértékű új részvennyel. 1928-ban 55 pengő felülfizetéssel a részvények száma háromra emelkedett.

Bevétel: Maradv. múltévi zárószámadás: 886,93 P, Múlt évi maradvány takarékpénztár betét 7720,40, Államsegély: (rendes 800, rendkívüli 4000), 4800,05, Városi segély (rendes 1200, rendkívüli 5000) 6200,00, Vármegyei segély (rendes 3000, rendkívüli 5000), 8000,00, Tagdíjak: 1470,00, Adományok: 170,00, Belépődíjak, kiadványok: 78,38, Székesfehérvári Szemlére: 508,14, Szabadtanítás: 58,80, Kamatok: 445,88 P. Összesen 30338,43 P.

Az egyesület vagyoni állása 268 000 K. névértékű kölcsönkötvény, három darab Székesfehérvári és Fejérvármegyei Takarékpénztári részvénye, egy darab 10 koronás arany 2382,60 P.-os betétkönyv, pénztári maradvány 1012,43 P.

Kiadás: Igazgatói tiszteletdíj: 800 P, Titkári tiszteletdíj: 300 P, Szolgálatdíj: 950 P, Társadalmi Biztosító 83,27 P, Örökösök: 44,00 P, Biztosítás: 146,88 P, Gyűjtemények

gyarapítása: 730,32 P, Gyűjtemények fenntartása: 315,78 P, Berendezés: 119,47 P, Épület fenntartás: 50,94 P, Építkezés: 20704,00 P, Fűtés (282,08), világítás (87,29), vízdíj 228,60): 597,97 P, Iroda (86,94), posta (79,61): 166,54 P, Kiutazások (254,12) és szállítások (19,11): 273,23 P, Székesfehérvári Szemle (313,12 P, az 1934-ről) 993,99 P, Hozzájárulás az Arch. Hungarica fejérvármegyei számához 549,80 P, Különfélék (Fénykép pály. 50 P, építőmunkásoknak 25 P,) 107,20 P, Egyenleg a folyószámlán: 565,00 P, Egyenleg az államsegély számlán: 410,00 P, Takarékpénztári betét 1935 dec. 31.: 2382,60 P, Kézi pénztár maradvány; 37,43 P, Összesen: 30338,43 P.

Az egyesület tisztikara és 1936. évi választmánya.

Ezután az egyesület tisztikarának három évre való megújítására került a sor. —

Elnök: gróf Széchenyi Viktor, főispán.

Alelnök: Dr. Csitáry G. Emil polgármester és Dr. Havranek József alispán.

Ügyv. alelnök: Dr. Kepes János, korm. főtanácsos, kir. közjegyző.

Muz. igazgató: Marosi Arnold, korm. főtan., ciszt. r. gimn. tanár.

Titkárok: Dormuth Árpád, áll. gimn. tanár és Dr. Korniss Elemér, árvaszéki ülnök.

Ügyész: Dr. Szüts Gedeon vármegyei t. főügyész.

Ellenőr: Ruff Béla bankigazgató.

A választmány az 1936. évre a következőleg alakult: Dr. Balassa Brunó tanker. kir. főigazgató; Dr. Barth Rezső keresk. isk. igazgató; Dr. Berzsényi Zoltán egészségü. korm. főtan., kórház igazgató főorvos; Dr. Brunner István (Lovasberény) körorvos; Csikós Andor korm. főtanácsos, pénzünt. vezérigazgató; Gálos Bernát ciszt. gimn. igazgató; Dr. Goschi Péter áll. gimn. igazgató; Jancsó Sándor Hadiárva int. igazgató; Dr. Jurcsek Béla (Rétzilás) országgyűl. képviselő; Dr. Kaltenecker Viktor

felsőházi tag, ügyvéd; Klöckner József könyvker.; Karl Ernő gyáros; Magdics István pápai protonot, kanonok; Marschall Rafael ciszt. r. gimn. tanár; Dr. Mészöly József egészségügyi korm. főtanácsos, az orvoskamara elnöke; Dr. Polgár Iván ciszt. r. gimn. tanár; Rauscher Béla ny. MÁV felügyelő; Schmidl Ferenc városi műszaki tanácsos; Streit Ferenc pápai prelátnak; Dr. Tarján Pál a Nemz. Bank helyi igazgatója; vit. dr. Szarka Géza leánygimn. tanár; Wertheim Pál magánzó; A számvizsgáló bizottság tagjai: Almásy János bankigazgató; Manger Emil áll. gimn. tanár és Polczer Gyula bankigazgató.

Munkatársak sorába megválasztotta az egyesület Dr. Say Géza tanügyi tanácsost tb. muzeumi igazgatóórré és a képtár vezetését reá ruházta; Radetzky Jenő okl. középiskolai tanár pedig muzeumi gyakornoki címmel ruházta fel. További munkatársak: Radetzky Dezső ornithologus; Majláty Lipót, igazgató-tauító, körzeti iskola felügyelő, lepkegyűjtő; Joachim József tanító, tb. muzeumőr.

Az indítványok során Marosi Arnold bemutatta Juhász József okl. középiskolai tanár, laboratóriát, melyben a Székesfehérvárott tartott országgyűlések sorrendjét, azok határozatait, valamint a királykoronázás egyes helyeinek topográfiáját állapítja meg. Mindakét eseménynek méltó módon való megörökítéséről óhajtván gondoskodni, felterjesztéssel fordult az egyesület a város polgármesteréhez.

Választmányi ülés. Őszi választmányi ülésünket 1936 okt. 14-én tar-

tottuk, melyen gróf Széchenyi Viktor elnökölt. Jelen voltak Dr. Csitári G. Emil alelnök, Dr. Kepes János ügyv. alelnök, Gálos Bernát, Dr. Goschi Péter, Marschall Rafael, Márton Jakab, Dr. Polgár Iván és Streit Ferenc vál. tagok, valamint Joachim József, Majláty Lipót és Radetzky Dezső tb. muzeumőrök.

Uj tagokul felvettettek: Bolgár György, Dr. Huzella Lajos vár. és megyei t. főorvos és vit. Pállfy Andor pénzügyi igazg. Meghalt: Bolgár Pál; elköltözött Dr. Nagy Zsigmond.

Marosi Arnold igazgatói jelentésében, a bazilikai kövek és Szt. István szarkofágjának leszállításáról, a kormányzó úr Öföméltósága legfelsőbb határozatáról: a Fehérvárott tartandó országgyűlésről, a jubileumi év előkészületeiről, a Muzeum munkáinak legfelsőbb elismeréséről, közgyűjteménnyé való nyilvánításáról, az egyesület anyagi ügyeiről valamint a nyári külső és belső munkálatokról referált. Bemutatta az építkezés eddigi munkálatait és azok kiadásait, nemkülönben a még hátralévő munkát és ismertette annak anyagi alapjait.

A szabadtanítás második 25. évi munkáját kezdi az egyesület ezzel kapcsolatban ismertette ennek tervezetét. Polgármester indítványára az egyesület jegyzőkönyvi köszönetét fejezte ki Dr. Kotsis Iván műegyetemi tanár, műépítésznek a muzeum épületének modern homlokzati terveért. Mégül élénk eszmecsere követte a polgármester szavait, melyekben a Szt. István centenáriumi ünnepségeknek terveit, elgondolásait hozta szóba.

Női-, férfi szövetek

Selymek

Mosó áruk

Vászon- és asztalneműek

Harisnyák

Női- és leánykabátok

Szőnyegek, függönyök

DEÁK TESTVÉREK

áruházában

SZÉKESFEHÉRVÁR. KÁROLYKIRÁLYTÉR 2.

Alapítási év 1843-ban.

Ádám Károly budapesti kézimunka nagykereskedés
lerakata.

Legolcsóbb

Legjobb

fűszer és

csemegeárúkbán

Héjj Testvérek

Városháztér.

Kelengye
Vászon
férfi és női
fehérművek a
legjobb minőség-
ben olcsón

FRÖSCHL

-NÉL

Barátok épülete.

V E V I
CIPŐÁRUHÁZ
SZÉKESFEHÉRVÁR

Nagy Sándor utca.

Elsőrendű minőség
—modern forma—

Olcsó árak.

Tel. 179.

TÓTH KÁROLY

FÉNYKÉPÉSZMESTER MŰTERME

SZÉKESFEHÉRVÁR, BAZILIKA-TÉR 3.

TELEFON: 431.

Művészi
munkák.
Nagyítások.
Pasztell,
Aquarell stb.

Amatőr munkák
kidolgozása.
Szolid árak.
Aranyérmekkel
stb. kitüntetve.

Férfi Női divatcikkek

Gyermek és bábé áruk

Cipők, utazási, sport felszerelések

legolcsóbban

KNAZOVITZKY

divatáruházában.

Turistáknak kirándulóknak és
cserkészeknek

HUSKONZERV

SZARDINIA

SZALÁMI

S A J T

legelőnyösebben

SZIGETHY TESTVÉREK^{-NEL}

SZÉKESFEHÉRVÁR

KOSSUTH-UTCA.

Karl
Kajofi
Rum

ALAPÍTÁSI ÉV 1855.

SZÉKESFEHÉRVÁRI
ÉS FEJÉRMEGYEI
TAKARÉKPÉNZTÁR

KÜZPONT:
NÁDOR-U. 17. TELEFON 43.

FIÓKOK:
ADONY, SÁRBOGÁRD.
SAFE - DEPOSIT.

FOGLALKOZIK A BANKÜZLET MIN-
DEN ÁGÁVAL.